

ЗНАМЕНИТИ КНИГКИ

М. Метерлинкъ

ЖИВОТЪТЪ НА
ПРОСТРАНСТВОТО

СОФИЯ, 1928.

МОРИСЪ МЕТЕРЛИНКЪ

ЖИВОТЪТЪ НА ПРОСТРАНСТВОТО

Четвъртото измѣрение
Свѣтътъ на сѣнищата
Уединението на човѣка
Игри на пространство и време
Богъ

Превелъ отъ френски
Д-РЪ ХОЛЕНТИРОВЪ

СОФИЯ 1928.

Печатарска производит. кооперация „Напредъ“ — София.

ЖИВОТЪТЪ НА ПРОСТРАНСТВОТО

Пространството се е считало отъ дълго време, особено отъ далечнитѣ дни на Канта, който изглежда че му дава окончателно съответно мѣсто въ нашия умъ, за голѣма тайна, — може би, най-го-лѣмата отъ всички наши дълбоко заспали тайни. Човѣкъ е вѣрвалъ, че всичко е казано за него, но това всичко е било почти нищо. Но ето, че следъ като единъ гениаленъ физикъ го засѣга съ своята прѣчка, то се пробужда, съживѣва, умножава се и се населява съ неочаквани факти и събития, става голѣмо додето може да се види съ очи, съ въображение и умъ, добива четвърто измѣнение; и подъ новитѣ си видове, Пространството и Времето, неговъ непознаваемъ братъ, чувствуватъ вълшебни съюзи, на които сж поканени доброволно хората.

* * *

Азъ нѣмамъ за целъ да дамъ техническо проучване на четвъртото измѣнение. Това проучване е запазено за висшитѣ математики, които съставляватъ една опасна областъ. Азъ засѣгнахъ неговитѣ граници, като любопитенъ, който присѣжтствува на едни последовни действия, механизма на които е по-маловаженъ, отколкото резултатитѣ.

Проблемътъ за четвъртото измѣнение е не само математически, но проблемъ, който засѣга реалния животъ, най малко висшия катадневенъ животъ; и както много проблеми отъ този родъ, напр. въ теологията, въ метафизиката, стратегията, подъ чудотворния наученъ апаратъ, който на пръвъ погледъ ги прави недостъпни, се крие въпросъ на здравомислие, що може да извлече полза, често пжти, отъ неизвестни факти и наблюдения, и безразлично кой, еднажъ като ги има подъ очи, може да проучва и да използва.

Безполезно е, мисля, да добавямъ, че този опитъ е елементаренъ. Като го излагамъ азъ имамъ за целъ да възбудя у читателя известенъ интересъ къмъ нѣкои необичайни форми, каквито взиматъ въ пространството предметитѣ и животѣ сщества и, може би, да дамъ на нѣкои любопитни умове идеята да тласнатъ още по-напредъ проучванията на тия форми.

Не мислете, че следъ прочитането ми, вие ще знаете какво нѣщо е четвортото измѣрение. Въ всѣки случай, вие ще научите да правите разлика съ това, което не е то. „Оня, който ще му посвети своя живооъ, може би, ще успѣе да си представи четвѣртото измѣрение“, казва Ханри Поанкаре. Това не е капризъ, както се е предполагало. Никой до днесъ, съ изключение на английския математикъ, Хойвардъ Хинтонъ, не е можалъ, безъ да считаме увеличането на въображението, да си представи единъ свѣрхобемъ, полиедроидъ. И твѣрдението, че не може да се представи четвѣртото измѣрение, не означава, че то е химерично. Съ изключение на нѣколко приятели на парадокса, всички учители на висшата математика, съ Ханри Поанкаре на чело, както ще видимъ това по късно, сж напълно съгласни, че то сществува, и че „дори е неоспоримо“.

II

Проблемътъ на това измѣрение, което не е въображаемо, но проникновено, занимава въ този моментъ известни учени и философи. Той е новъ и замѣства проблемътъ за квадратурата на кржга, много или малко разрешенъ, и тоя на вѣчното движение, което изглежда отчасти изоставено. Отъ нѣколко години, той е направилъ известенъ прогресъ, но целта е още далече. За да се схване лесно четвѣртото измѣрение, би трѣбвало да имаме други чувства, други мозъци, други тѣла, съ една дума, да излѣземъ отъ тленнитѣ си обвивки, сир. да не сме по вече човѣци. А твѣрде е вѣроятно, да не бждемъ вѣчно човѣкътъ, какъвто сме днесъ.

* * *

Известно е, че евклидовата геометрия държи смѣтка само за три измѣрения, — дължина, ширина, висо-

чина или дебелина. Но отъ 1621, благодарение трудоветъ на Съръ Хенри Савилъ, отъ несъвършенствата на геометрията, предимно отъ въпроса за успореднитъ, се е родила неевклидовата геометрия, дето блестятъ имената на Сакчери, Ламбертъ, Госъ, Лобачевски (трудовете на последния сж произвели голъмо впечатление между ученитъ), на Болие, Риманъ, на Хелмхолцъ, Бертрами и още редъ други. Въ новата геометрия, дето нашето пространство не е строго евклидовско и дето ние сме властни да схванемъ различни видове пространства при които паралелнитъ се пресичатъ, дето кривата не е по-дълга отъ правата линия, дето жглитъ на трижгълника сж по голъми отъ двата прави жгли, дето въ трижгълника жглитъ намаляватъ безгранично когато удължаваме странитъ, се констатиратъ още редъ други необясними аномалии. Тази неевклидова геометрия, произлълзла отъ свръхгеометрията или метагеометрията, която е система за изследване свръхпространството или пространството съ четири измѣрения, е фиктивна, казватъ едни; съвършено реална, — твърдятъ останалитъ и тя е именно пространството, кждето Айнщайнъ развива своитъ мощни проблеми. Тя счита кълбото съ три измѣрения като частъ отъ свръхпространството и изучва въроятнитъ свдйства на линиитъ, които се намиратъ извънъ нашето евклидовско пространство, както и отношенията на тия линии и тѣхнитъ жгли, къмъ линиитъ, жглитъ, повърхнинитъ и тѣлата отъ нашата геометрия.

III

Но какво нѣщо е, въ сжщностъ, свръхпространството? Тукъ започватъ трудноститъ. Да ли то е човѣшко пространство, сир. пространство, както се мжчи да го долови човѣшкото въображение, като се подпомага отъ величини, които могатъ да го закаратъ далече?

За да ни даде представа за това, професоръ Умовъ счита, че въ нашата вселена, както ние я схващаме, заетия отъ материята обемъ по отошение заобикалящето го праздно пространство, е както секундата спрѣно милионнитъ години; съ други думи, ако отъ всичката материя, която съдържатъ, последнитъ звезди,

които долавят нашитѣ телескопи, се образуваше едно единствено кълбо, върху което да бжде написано всичко онова, което знаемъ за материята, — защото онова, което знаемъ, засѣга само материята, — това единствено кълбо щѣше да се носи между милиардитѣ други кълба, които ще съдържатъ, ако може така да се изразимъ, само междузвезднитѣ празнини

Пространството, което ще включатъ тия милиарди кълба и кждето ние ще се намираме винаги подъ една, ограничена отъ нашитѣ сетива и въображение купола, дали е свърхпространството? Това свърхпространство да ли е пространството отъ хипотезата на Айнщайна, базирано върху гжстотата на материята и кривата на всемира? Това свърхпространство завършва безъ друго съ единъ граниченъ всемиръ, защото всѣка крива линия при продължението си се угъва и образува кржгъ или кълбо. Знае се, че тази крива на всемира, въ дадена точка, е свързана съ гжстотата на материята около тази точка; отъ това се е заключило, казва Емилъ Борелъ, единъ отъ най-проникновенитѣ тълкуватели на Айнщайна, „че ако срѣдната гжстота надминава известно число, колкото и малко да бжде то, вселената има безъ друго край и, като така, общото количество на самата материя има край“.

Не трѣбва да забравяме, че въ единъ безкраенъ всемиръ, числото на звездитѣ ще бжде, сжщо така, безкрайно; следователно, посѣтитѣ звезди въ безбройнитѣ млѣчни пжтища, безкрайно съпоставени едни върху други, ще изпълнятъ небето и ще образуватъ необятенъ сводъ отъ свѣтлина безъ всѣкаква дупка върху чернитѣ бездни на празното пространство или етера. Обаче, ще видимъ ли звездитѣ следъ известно число свѣтлинни вѣкове? Нищо не ни доказва това. Не е ли допустимо, че има граница, достпна за нашия погледъ и нашитѣ телескопи, или свѣтлината, въ края на краищата, ще бжде погълната отъ междузвезднитѣ пространства?

Както и да е, ако вселената е кълбо, имаще граници, въ какво се кѣпе това кълбо и какво има извънъ неговитѣ граници? Емилъ Борелъ отговаря на възражението, че това кълбо е една повърхнина, която има край,

но нѣма краища. Сжщо така, казва той, хора поставени въвху земята, но които нѣматъ никакво геометрическо или астрономическо познание, ще схванатъ чрезъ продължително и упорито изследване, че кълбото има край, но нѣма краища. Това не е ли игра на думи? Какво представляватъ краищата? Споредъ опредѣлението на Литре, това сж краищата на дадена повърхнина. Ако граничната вселана нѣма краища, не трѣбва ли да признаемъ, че тя е безкрайна?

Въ всѣки случай, ако хипотезата за граничната вселана е *по-удобна* за математицитѣ, тѣй както Ханри Понкаре казва, че е *удобно* да се допусне въртението на слънцето около земята, то тя е много по-непонятна, отколкото единъ безкраенъ всемиръ.

IV

Обаче, безкрая на математицитѣ не трѣбва да се смѣсва съ нашия обикновенъ безкрай. Върху *математическия безкрай*, Луи Кутюра, една рано изгаснала свѣтлина за математическата наука, е писалъ единъ голѣмъ и забележителенъ томъ отъ около 700 страници. Съ това ви напомнямъ, че въпроса е извънредно сложенъ. Диалозитѣ на „Финиститѣ“ (защитницитѣ на края) и „Инфиниститѣ“ (защитницитѣ на безкрая) напомнятъ най-потайнитѣ спорове на схоластицитѣ. Ние не проникаме въ тази гора на числени геометрически, аналитически, потенциални, съвременни абстрактни и конкретни безкрайности. Достатъчно е да запомнимъ най-точното разграничение между неопредѣленото и безкрайното. Всѣка една безкрайностъ, която се стреми да обхване нашето въображение, е неопредѣленостъ. Само промѣнчивата безкрайностъ прехвърля границитѣ, които ѝ налагатъ. Нашето въображение долава винаги граничното пространство, къмъ което то прибавя друго гранично пространство и така нататъкъ до окончателното изчерпване. То засѣга безкрайно голѣмото и безкрайно малкото само докато тѣ сж гранични; но то не засѣга нито безкрайното, — граница на безкрайно голѣмото, нито *нулата*, — граница на безкрайно малкото. Тия две крайни състояния на величината, сж идеи, достъпни само

на разума. Неговия безкрай, съставенъ отъ частици и парчета, както казва Кутюра, е само подвижния и мигновенъ призрѣкъ, плодъ на безкрайното“.

Математическото безкрайно отхвърля въображението и се осланя поедимно на разума. За да схване и достигне безкрайното, разума нѣма нужда да обхопи областта на граничното и да довършва безкрайната редица на величинитѣ. Достатъчно е, напр. да констатира, че една гранична права линия може да бжде удължена въ двѣтѣ посоки, че всѣко дадено число може да бжде увеличено съ единица и да схване, че това е винаги възможно колкото и голѣмо да бжде числото и каквато да бжде правата.

Кутюра, който е догматикъ, твърди, че този безкрай е съвършено различенъ отъ тоя на въображението и, че тукъ се намиса единствено разума. Безспорно, той е по обикновенъ, и, въ известно отношение, канализиранъ; но въ останалото не виждамъ голѣма разлика. Това е винаги граничното, безкрайно прибавено къмъ граничното.

Допущамъ по-скоро, че математическото безкрайно е единъ видъ спонтанно безкрайно, единъ безкрай, който се образува извънъ въображението и разума и който се ражда отъ силата на нѣщата или, по-скоро, отъ безкрайнитѣ числа и ултралогичнитѣ проекции на висшата геометрия. По този начинъ ще се образува, както бележи Жюфре, „едно гесметрическо сщество, което има своята индивидуалност, което стои извънъ края и безграничното, което сществува извънъ насъ, сщщо така, както края, докато безграничното е просто свързано съ нашата мисль и не би представлявало нѣщо, ако нѣмаше мислящи сщщества“. Съ други думи, то не ще бжде вече субективното пространство на Канта, но равностойното въ безграничното обективно крайно, което ни заобикаля.

По този начинъ ще се образува една странна сщщина, която скоро ще надмине своя баща и ще го заведе по-далече, отколкото той е мислялъ да отива.

Касае се до едно не лично пространство, което ще се разпростре извънъ нашето въображение, било въ

безкрайно голѣмото, било въ безкрайно малкото и което не ще има нищо общо съ това въображение.

Не се касае и за пространство, което може да схване едно същество сто пѣти по-интелигентно отъ насъ, защото това пространство не ще бѣде пространство за себе си. Нуждно ни е едно пространство, което ще се опитаме да доловимъ извънъ нашата мисль; и естествено, за насъ, това ще бѣде невъзможно щомъ таинствената сила на новитѣ математики изглежда, че не ни помага, като ни налага идеята за едно свѣрхчовѣшко пространство и на пръвъ погледъ много по-недействително, отколкото нашето наследствено пространство, кждето, при все това, се вършатъ величествени, чудни и неоспорими нѣща, както тия, които се случватъ въ нашето обикновено пространство, което единствено мислимъ за възможно и действително.

V

Не е чудно, че не така лесно можемъ да знаемъ или да опредѣлимъ свѣрхпространството. Трудно е, да не кажемъ невъзможно, да се опредѣли пространството съ три измѣрения. Следъ направенитѣ опити, човѣкъ не е можалъ да се освободи отъ кантиянската формула, споредъ която пространството е субективна интуиция, едно необходимо предположение за всѣки опитъ; въпрѣки възраженията на една не толкова транцидентална, но по-психологична философия, която основателно ни кара да отбележимъ, че това пространствено понятие зависи отъ възприятията на нашитѣ чувства и че възприятията на слѣпеца отъ рождение, напр. иматъ слаба връзка съ тия на нормалния човѣкъ.

Люшкани между „Априориститѣ“, споредъ които идеята за пространство ни е вродена, и „Емпериститѣ“, които считатъ, че тази идея се добива чрезъ опита, не научаваме много нѣщо когато добавяме, както прави Лайблицъ, че пространството е свойство на едновременни съществувания въ времето, а времето, — свойство на последованостъ, нито пъкъ като твърдимъ, че ние си представяме времето чрезъ пространството, или, че пространството е необходимата срѣда за всички представи.

Едно е известно, както казахъ това въ *Непознатиятъ Гостъ*, че всичкитѣ усилия на кантиянскитѣ и нео кантиянски априористи, на чиститѣ емпирици и емпирицигѣ идеалисти, завършватъ въ сжщитѣ мрачини, и, че всички философи, които сж се занимавали съ пространството и времето, между които може да се цитиратъ най-голѣмитѣ имена на вчерашната и днешна мисль: Спенсеръ, Хелмхолцъ, Ренувие, Джемсъ Сули, Стумпфъ, Улиамъ Джемсъ, Стюаръ Милъ, Рибо, Фуйе, Гио, Бенъ, Балмесъ, Дюнанъ, Бергсонъ и редъ други, които не сж могли да опитомятъ двойната и страшна загадка, и че тѣхнитѣ най-противоречиви теории сж, сжщо, защитими и се боятъ напраздно въ тъмнината срещу сѣнки, които не принадлежатъ на нашия свѣтъ.

VI

Неможе да става въпросъ за долавяне свърхпространството отъ нашитѣ сетивни чувства. Дали не е нѣкоя друга субективна интуиция, по-необятна или по илюзорна? Дали има етапи, почивни станции въ безкрайното и въ илюзията? Съмнително е, защото не се вижда нѣкоя субективна интуиция да се наслоява на друга интуиция, която е заемала вече цѣлиятъ безкрай.

Но може ли да се каже, че това е само илюзия, понеже висшата математика и висшата геометрия, които, като черпятъ отъ единъ изворъ свърхчовѣшки сведения, го пораждатъ въ хоризонта на нашия духъ и му налагатъ необходимостта?

Отъ друга страна, математиката и метагеометрията биха ли могли да намѣрятъ нѣщо, което да не е въ насъ? Ето най-сжществената загадка. „При въпроситѣ за измѣрения, говори единъ математикъ, като че математикитѣ виждатъ по-далече, отколкото насъ, презъ известни граници, които ни спиратъ, а не спиратъ тѣхъ, като че ли тѣ ни казватъ, че никаква действителность не отговаря на нашитѣ понятия за измѣрения“.

Павловски, литераторъ и ученъ, който посвещава на четвъртото измѣрение едно твърде любопитно проучване, което ще разгледаме, не е на сжщото мнение. „Въ вѣковната дейность на идеитѣ, казва той, матема-

тикитѣ играятъ сжщата роля, както капитала въ историята на общества: тѣ сж кристализиранъ умственъ трудъ, тѣ представляватъ придобивкитѣ, които ни правятъ достойни, тѣ сж спечелената сигурностъ, тѣ могатъ да служатъ за база и изходна точка на нови опити, но тѣ никога не взиматъ участие въ самитѣ опити“. Истина ли е това?

„Изчислението, добавя той, е ключътъ, който ни дава възможностъ да отворимъ сжщата врата, обаче, ключътъ не ни казва какво има задъ вратата. Често пжти математикитѣ сж само необходимъ пиедесталъ за съграждането на паметника“.

* * *

Но пиедестала не предшествува ли винаги паметника? Въ всѣки случай, това, което казва Павловски, е съвършено вѣрно когато се касае до числа, които, колкото и голѣми да ги предполагаме, въ действителностъ, сж крайни. Но когато е въпросъ за безкрайни, проблемътъ мѣни всецѣло външниятъ си видъ; и този видъ ни интересува еднакво, както и първия, защото ние сме предимно безкрайни сжщества и на всѣкжде засѣгаме, както чрезъ тѣлото, така и чрезъ душата си, онова, което не е започнало, онова, което не ще бжде никога завършено.

* * *

„Математикитѣ, казва единъ голѣмъ алгебристъ, не създаватъ нищо и се задоволяватъ съ промѣнитѣ на придобититѣ отъ вѣнъ елементи“.

За какви елементи, за каква външна страна става дума? Може би, въ тази фраза се крие най-важниятъ пунктъ отъ мистерията, защото, преди всичко, трѣбва да се излѣзе, макаръ и за моментъ, отъ затвора безъ врати и безъ прозорци, кждето нашиятъ мозъкъ ни е затворилъ още отъ рождението ни. Касае се да се намѣри на всѣка цена известна помощъ или свѣтлинка, идяща безразлично отъ кжде и носяща безразлично какво, стига тя да не бжде, както винаги, изключително човѣшка. Тази малка фраза ни посочва другъ пжтъ,

който ще се помъчимъ да следваме въ очакване напътищата, които не можемъ да предвидимъ за сега.

VII

Както бележи П. Д. Успенски, който може да се счита единъ видъ, като славянски Паскалъ, въ действителностъ ние имаме две математики: едната за крайнитѣ и постоянни числа, която не държи смѣтка за феноменитѣ на ограничения и изкуственъ всемиръ, сир. за вселената, която представлява само нашето ограничено и не точно скващане за действителния миръ; и другата, за безкрайнитѣ и промѣнливи величини, която ни въвежда въ единъ миръ, който не е наше творение, въ единъ миръ който не зависи отъ насъ, дето величината може да не бжде равна на себе си, или дето дробьта може да се равнява на цѣлото, или кждето отъ две еднакви величини, първата може да бжде безкрайно по-голѣма отъ втората и кждето срещае други любопитности, които отъ гледище на първата математика изглеждатъ напълно абсурдни. Но първата математика, която изчислява отношенията на изкуственитѣ и условни величини, и която не съществува въ природата, е не по малко абсурдна отъ втората, „защото, добавя Успенски, въ природата нѣма крайни и постоянни величини, както нѣма и понятия. Постояннитѣ величини и схващанията сж условни абстракции, не реалности, но секции отъ реалности, ако може тъй да се каже“.

„Науката може да отрече, продължава той, само математикитѣ, които не се поддаватъ на границитѣ на видимия и измѣримъ свѣтъ. Цѣли области отъ математиката визматъ количествени отношения, които не съществуватъ въ действителния миръ на позитивизма, сир. отношения, които не отговарятъ на никаква действителностъ отъ видимия свѣтъ, въ свѣта съ три измѣрения.“

„Но едва ли биха съществували математически отношения, на които да не съответствува нѣкое отношение съ действителността. При тия съображения, математикитѣ прехвърлятъ границитѣ на нашия миръ и проникватъ въ единъ неизвестенъ миръ. Тѣ сж теле-

скопи, съ помощта на които изследваме пространствата съ повече измѣрения и тѣхнитѣ минове. Математикитѣ предшествоватъ мисълта ни, въображението ни и способнитѣ ни къмъ схващане. Дори въ този моментъ тѣ изчисляватъ отношения, които не можемъ нито да си въобразимъ, нито да разберемъ.

* * *

Ако е истина, че тѣ предшествоватъ раума, дали сж сила, която се намира извънъ насъ, единъ видъ неопредѣленъ гений, който изхожда отъ сжщество не човѣкъ? Това едва ли е възможно, защото изглежда, че тѣ сж свойствено наши и въ тѣхнитѣ нисши и срѣдни области, единственитѣ, които можемъ да ценимъ отъ високо, оставатъ затворени за всичкитѣ предразсждаци на нашата логика. Тѣ ни отбѣгватъ само когато станатъ предъ нашитѣ очи абсурдни, може би, защото засѣгатъ отъ близо една действителность, за която имаме само смѣтно предчувствие.

Въ края на една хубава книга, посветена на относителността, която въ основата си е очертание на четвъртото измѣрение, английския астрономъ, А. Едингтонъ, по поводъ на тия таинствени изчисления, които ни въвличатъ извънъ самитѣ насъ, ни дава следното признание: „Ние намѣрихме, казва той, по брѣговетѣ на неизвестното следата отъ единъ странненъ кракъ. По този поводъ, изградихме научни теории, за да си обяснимъ нейния произходъ. Накрай, успѣхме да възстановимъ сжществото, което е оставило тази следа; но ето, ние признаваме, че стѣпката е отъ нашия кракъ“.

VIII

Математикитѣ не представляватъ ли нѣщо като инструментъ, измисленъ отъ нашиятъ мозъкъ, който, заставенъ отъ единъ не всецѣло принадлежащъ нему разумъ, не е знаялъ точно какво мисли да прави. Единъ чудесенъ инструментъ, който, както въ вълшебнитѣ приказки, влачи ржката, която той мисли, че го направлява и го кара да върши чудеса? Често се случва, даже въ нашия миръ, дето мисимъ феитѣ за измрѣли, когато

известни механизми ни изглеждатъ много по-съвършени и по-разумни, отколкото самиятъ инженеръ, който ги е измислилъ, и, които извършватъ работа, каквато самиятъ той не може да си помисли. Или, може би, телескопа, за който ни говори Успенски, телескопъ, който ни разкрива свѣтове, на които не подозираме дори сществуванieto, но който не вижда нищо отъ само себе си и би представлявалъ една обикновена медна, стоманена или алуминева трѣба, ако нашето око, направлявано отъ мозъка, не го одушевява! Когато се открие нова звезда, никой не мисли да му припише това откритие, нито пъкъ да каже, че той е по-способенъ отъ астронома, който го насочва по небото. И, очевидно, сщщото това, което математикитѣ ни каратъ да виждаме, се намира въ насъ. Тѣ предаватъ просто онова, което не можемъ да кажемъ още, онова, което не можемъ още да мислимъ. Когато вѣрваме, че тѣ ни водятъ извънъ насъ, тѣ конституиратъ само, че ние се надвишаваме безъ да подозираме това; и когато тѣ ни вѣвличатъ въ едно по-висше пространство, въ пространство съ по-вече отъ три измѣнения, тѣ ни потвърждаватъ, че това пространство сществува действително въ насъ, за насъ, и, че то ни чака още отъ сщтворението на свѣта.

Проче, тѣ представляватъ най-любопитнитѣ срдства за изслѣдане, едно непредвидено тълкуване за латентния или подсъзнателния човѣкъ. Но тия основания, може би, видния математикъ, Бертранъ Рюсель, не казалъ знаменитата духовитостъ, че математиката е наука, дето човѣкъ никога не знае за какво се говори, дето не се знае дали казаното е вѣрно.

Впрочемъ сществува геометрия на четвъртото измѣрение съ теореми, сщщо така, строго извлечени, логични, както тия въ евклидовата геометрия, *но които човѣкъ не може да си представи*, „защото, както казва Жуфре, въ своето *елементарно ръководство по геометрия съ четири измрѣния*, невъзможно е да стигнемъ отъ проекцията на едно тѣло съ четири измѣрения до самото тѣло и да доловимъ неговитѣ форми по даденъ начинъ. Нашиятъ умъ е неспособенъ да види тѣзи тѣла

въ форми и опредѣлени положения. Нито единъ отъ материалнитѣ образи, които ни заобикалятъ, не ни дава известна упора, нито елементъ за сравнение“.

Тази геометрия се развива въ неизвестни за насъ пространства, извънъ нашето пространство и, по всѣка вѣроятностъ, както ще видимъ по после, въ една частъ на времето, което нѣма *още образъ*. Това е, единъ видъ, наопаки обвърнатата геометрия въ едно вътрешно огледало съ неизмѣрими дълбочини, една, почти недостъпна областъ, която е наречена *Феричностъ на математикитѣ*, и която може да се нарече, сжщо така, мистична геометрия или мистичното въ геометрията.

IX

Не настоявамъ много за техниката на свърхгеометрията, която е безплодна и мжчноразбираема, защото, както всѣка наука, тя има специаленъ речникъ, всѣка дума отъ койго би трѣбвало да се обяснява стъпка по стъпка. Все пакъ, нужно е да се кажатъ нѣколко думи за нея, защото тя е научната и, сравнително, най-солидната база на всички теории, които ще разгледаме. Достатъчно е за случая да знаемъ, че вмъкването на едно допълнително измѣрение, или на една нова посока въ пространството или въ нѣкое пространство извънъ нашето, увлича следъ себе си концепцията за безкрайно число различни пространства, които се съдържатъ въ пространството съ четири измѣрения, както и невъзможността на каквато и да е точна, реална и сетивна представа. Ние загатнахме вече за тия пространства и тия таинствености, които оставатъ за сега непроницаеми.

* * *

Нека не мислимъ, че се касае до въображаеми проблеми. Висшата математика и свърхгеометрия сж дали, особено въ астрономията, чувствителни и необорими доказателства. Знайно е, че само съ силата на нашия умъ е невъзможно да излѣземъ отъ свѣта съ три измѣрения; обаче, известни доказателства отъ физическо естество, особено при електро магнитичнитѣ

феномени, сж били дадени въ полза действителността на четвъртото измѣрение; би могло да се каже дори, че отъ математическо и геометрическо гледище всичкиятъ понятия за пространство, даже съ извѣстно число измѣрения, могатъ да се извлекатъ и докажатъ по единъ съвършено логиченъ начинъ. Тѣ сж ни доказали окончателно, че известни проблеми, особено въ областта на безкрайно малкото, които не сж дали нѣкакво приемливо разрешение въ третото измѣрение, могатъ и трѣбва да се проследятъ задъ областта, обитаема отъ нашия духъ. Защото свѣтътъ не се ограничава въ това, което виждаме, нито въ онова, което нашия умъ долавя, когато той не е подпомогнатъ отъ математиката и геометрията, било че последнитѣ се осланятъ на нѣкоя духовна, свѣрхчовѣшка сила или, най-вѣроятното, че сж една противоположна проява на нашия разумъ, който не се познава напълно.

За да завършимъ по този въпросъ, който се счита отъ нѣкои още споренъ, нека чуемъ Ханри Поанкаре, който не е отъ тия, които преследватъ химери: „Геометрията съ n измѣрения. казва буквално въ своя *Analysis Situs*, има реаленъ обектъ, въ това никой не се съмнява днесъ. Сжществата на свѣрхпространството сж податливи на точни опредѣления, както тия на обикновеното пространство, и ако ние не можемъ да си ги представимъ, то можемъ да ги схванемъ и проучваме. Проче, ако напр. следва да се осжди Механиката съ по вече отъ три измѣрения, като лишена отъ обектъ, не щцото е съ хипергеометрията.

X

Математицитѣ отъ четвъртото измѣрение правятъ тѣхнитѣ смѣтки, като че ли пространството извънъ нашето, въ което тѣ си представляватъ тѣхната перпендикулярна, която не може да се начертае въ нашето пространство съ три измѣрения, сжществува действително; и по нѣкога, (но това обстоятелство е съвършено гѣдко), както при знаменития случай на Динщайна и на вѣковнитѣ промѣни въ Перихелия на планетата Меркурий, тия изчисления се потвърждаватъ чрезъ прорени факти.

За да не скрия нищо, известни математици се опълчават енергично противъ тази геометрия и я считатъ за фиктивна. Единъ отъ най-ревностнитѣ защитници на евклидовата геометрия, капитанъ Стефанъ Христеско, инженеръ въ морската инженерна школа въ Парижъ, се нахвърля особено върху теориитѣ Лоренцъ—Айнщайнъ—Монковски и заявява безъ забикалки, „че концепцията за четвъртото измѣререние има за характерна черта да направи най-първо „adiaгонална“, и, въ резултатъ, фиктивна, евклидовата геометрия, която му служи за опора, а следъ това да издигне въ нейта помощъ купъ математически теории, принадлежащи въ областта на въображаемото и абсурдното“.

Особено, по въпроса за фамозното измѣстване Перихелия на Меркурий, триумфа на Айнщайновитѣ теории, той твърди, че формулата, относно отклонението на свѣтлината, е свършенна идентична съ тая, която е намѣрилъ безъ да прибѣгва до четвъртото измѣререние, за което не е ставало дума презъ 1801 год., единъ неизвестенъ немски астрономъ, фонъ Солднеръ.

Това е точно така; но не е ли забележително, че Айнщайнъ е дошелъ до сжщия резултатъ съ помощта на една геометрия, която считатъ за фиктивна, въобразаема и абсурдна? Аргумента не се ли обръща срещу оня, който го използва?

XI

Понеже не съмъ нито математикъ, нито метагеометъръ, не искамъ да се мѣся въ разпригъ на ученигѣ. Съветвамъ ония, които желаятъ да проучатъ въпроситѣ, да прочетатъ съчиненията на Буше и Жуфре, упоменати погоре. Тѣ ще намѣрятъ, особено въ съчинението на Жуфре, библиографически бележки, които ще имъ дадатъ възможность да се запознаятъ съ всичко онова, което е писано по този въпросъ въ Франция, Швейцария, Белгия, Италия, Германия, Норвегия, Австрия, Холандия и Англия.

* * *

Напущайки така наречената хипергеометрия, азъ не ще се бавя дълго всрѣдъ *тия сжщества на свърх-*

пространството, както ги нарича Поанкаре, между тия недоловими фигури, бащата на които е свърхобема и които имат баснословни имена: Хиперсфера, хиперквадратъ, свърхчетиригълникъ, хиперконусъ, хипермогожгълникъ или Палиеоройдъ, осмогълникъ, Пантаедройдъ, Хексакосиедройдъ, Икосатетрадройдъ, Хекатонкосаедройдъ, които изглежда да изхождатъ отъ кошмара на политехника или отъ семейството на бащата *Уби* и напомнятъ въображаеми чудовища, цѣло линейно, многогълно и поликубическо животно царство; насѣкоми, змейове, октоподи, червеи, видения, каквито напраздно се мжчатъ нещастнитѣ геометрици, да си представятъ, които ги преследватъ презъ едно пространство, за което до скоро не сж и подозирали сжществуването въ единъ геометрически безкрай, кждето тѣ гъмжатъ като ултра-духовни сжщини, като ни заобикалятъ отъ всички страни и указватъ върху ни влияние, което ще преценимъ нѣкога, тъй като твърде е възможно тѣ да участвуватъ въ основнитѣ закони на нашия животъ.

XII

Въ тази повърхностно ликвидирана, отчасти, техническа частъ, азъ ще се задоволя да придружа скромно мислителитѣ, които сж си дали най-голѣми усилия за проясняване на тайната. Макаръ въ повечето случаи математици и хипергеометрици, колкото и професионалиститѣ, които току-що напустнахме, тѣ не ни предлагатъ вече своитѣ доказателства на безконечни каballистически уравнения или фигури и чисти халюцинации. Подобно на женитѣ въ източнитѣ страни, силно изотеричнитѣ формули сж били затѣнтени въ нѣкой харемъ. Чувствувало се, че тѣ сж тамъ, задъ губеритѣ, че тѣ сж приготвили залитѣ, дето ще насѣдатъ гоститѣ, че тѣ слушатъ и одобряватъ всичко, което се казва, но чозѣкъ не ги вижда и може да се възползва просто и свободно отъ известно наречие, понятно за всички.

Между тия, които чуваме, ще упоменемъ напърво мѣсто Хойвардъ Хингонъ, авторъ на *The Fourth Dimension* и на *A New Era of Thought*, на *An Episode of Flatland* и на *Scientific Romances*. За него ще говоримъ често. Всички ония.

които сж писали за четвъртото измѣрене, му дължатъ по нѣщо, даже и професионалиститѣ на *хипергеометрията*. Упоменаваме следъ него Ж. В. Дюнъ и неговото съчинение *An Experiment with Time*, Ж. де Павловски и неговото необикновено *пжтуване въ страната на четвъртото измѣрение*, доста забележителна книга, макаръ малко уклончива, но която не имà заслужения отзвукъ, Алфредъ Тайлоръ Шофилдъ и неговото съчинение *Another World of the Fourth Dimension*. И най после последния по дата и единъ отъ най-интереснитѣ изследователи на свѣрхпространството, който е можалъ да използва трудоветѣ на своитѣ предшественици, П. Д. Успенски и неговото съчинение *Tertium organum*.

П. Д. Успенски иска да допълни Аристотелевия *Organon* и *Novum Organum* на Болкана; съ тази цѣль, той избира и заглавието на книгата *Tertium organum*. „*Organon*’a на Аристотеля, както говори преводача, формулира законитѣ при които мисли субекта; *Novum organum*, — законитѣ, при които може да бжде познатъ предмета, но третото правило е сществувало преди другитѣ две и непознаването на неговитѣ закони не оправдава нарушението. *Tertium organum* ще ржководи и управлява за въ бждаще чозѣшката мисль“.

Това е едно доста смѣло, но сщевременно неопредѣлено твърдение. Въ всѣки случай тази амбициозна програма не е осществена. Не така се замѣня днесъ за утре управлението на мисльта. Автора не измѣня почти нищо, обаче загатва, че това управление е относително, нетрайно и силно ограничено и че е нужно да бжде промѣнено нѣщо. Той вмѣква единъ, отчасти, новъ елементъ, единъ видъ наученъ мистицизмъ, а особено източния. Заключениеята будятъ, сщцо така, разочарования, тѣ сж предполагаеми и непръвѣрими.

XIII

Най любопитната характеристика на тия автори, които засѣгатъ проблемътъ за четвъртото измѣрение, е, че тѣ не даватъ едно по продължително разглеждане, Тѣ го разглеждатъ бегло, въ нѣколко страници, следъ

това се отклоняват и говорят за други нѣща. Дюнъ, напр. засѣга сжнщата и тѣхнитѣ предшествующи състояния, де Павловски гради научни и фантастични утопии. Изглежда, че той тура въ действие теориитѣ на Хинтона или известни бележки на геометъра Буше, който ни казва, че оня, който може да използва четвъртото измѣрение, ще види цѣлата вътрешност на материалнитѣ тѣла, безъ да бжде възпрянъ отъ тѣхнитѣ лица — повърхнини, като не държи дори и смѣтка за тѣхъ; и най-малкитѣ вътрешни, както и външни, частички на всѣки единъ предметъ ще му изглеждатъ, че сж на сжщото ниво, като че притѣкмени, а не наслоени въ плоскостта. Той ще може да излѣзе отъ затвореното пространство, отъ всѣка една страна, безъ да преминава презъ стенигѣ, тѣй като тѣлата на пространството, въ известно отношение, сж въ повърхността на протежението, относно четвъртото измѣрение.

Отъ тамъ произлиза въ Павловски необикновено малката плоска Кжща, дотолкова плоска, че не може да се забележи отъ профилъ, която има два изхода, едина къмъ площадь Конкордия, а другия къмъ терасата Сень Жерменъ, винаги развързана Панделка, защото въ четвъртото измѣрение материята е пронцаема, лесно измѣнима и подчинена на духа, хоризонтална Стълба, която, следъ редица неотрицаеми стжпки, води въ етажa, отъ кждето сме излѣзли, безбройна Пощенска кола или вездесжщъ Обнимусъ, който се явява на всѣкжде по пжтя, презъ всѣко време на деня; и други приятни фантазии, които на пръвъ погледъ изглеждатъ съвършено лудешки, но които, въ единъ миръ, кждето сме придобили смисъла и използването на четвъртото измѣрение, ще бждатъ съвсемъ естествени и въ едно недалечно бждаще едва ли биха очудвали нашитѣ наследници.

Можемъ, безъ много трудности, да продължимъ и да допълнимъ тия „предварителни смѣтки“. Ако предположимъ, напр. че сжществото съ четири измѣрения се нуждае отъ жилище, то последното не ще има нищо общо съ тия, които ни задоволяватъ, тѣй както намъ е невъзможно да се задоволимъ съ жилището на полското сжщество, кое-

то нѣма нито височина, нито покривъ, нито врати, а само една повърхнина. Жителя на свѣрхпространството не ще се чувствува удобно въ единъ кубъ, кждето ние сме, като у дома си; той, както и нему подобнитѣ, ще влѣзе, както водата въ гжбата. Нему е нужно най-малко онова, което Хинтонъ нарича „Tessaract“, сир. единъ свѣрхсбемъ съ форма, каквато не можахъ си представи, форма, която се ражда отъ движението на куба въ една посока, която е извънъ възможнитѣ за тѣлото съ три измѣрения, сир. въ една посока, която за моментъ изглежда, че е времето. Кой ще ни посочи архитекта на градоветѣ, чиито згради ще иматъ за начало тия принципи? Кой ще ни каже по какъвъ начинъ жителитѣ на тия градове ще преминаватъ единъ презъ други и какъ ще съумѣятъ да запазятъ отъ погледитѣ онова, което трѣбва да се крие въ живота? Кой ще ни каже законитѣ за тѣхното молекулярно или атомично сществуване, което нашитѣ висши математици прозиратъ, но които нѣматъ нищо общо съ законитѣ на нашия миръ? Кой ще ни каже какво говорятъ помежду си тия сщества на свѣрхпространството, които, може би, проникватъ въ насъ, както свѣтлината въ кристала, и ни носятъ щастие или нещастие, здраве или смъртъ, безъ да се догаждатъ за това, или безъ да отдаватъ нѣкакво значение на това? Къмъ всичко туй може да се прибавятъ още редъ въображаемости, каквито читателя може да извлече отъ глѣбинитѣ на своитѣ размишления и да ги развие така, както азъ не бихъ могаль да сторя това.

XIV

Огъ своя страна Алфредъ Тайлоръ Шофилдъ, ученикъ на Хинтона, дава една изобретателна постановка за живота на третото измѣрение, която може да се резюмира така: Той изхожда отъ сществото „точка“, безъ измѣрения, което е дотолкова претенциозно, че не вижда нищо, дори и себе си. Около него всичко е бездна и то е убедено, че неговата бездна е вселената. Следъ това идва линейното сщество, което живѣе съ своитѣ родственици, хванати едно за друго на

сжщата линия. То вижда само края на линията, който го предшества, сир. една точка. Следъ това идва сжществото — повърхнина, или съ две измѣрения, което вижда само линии, а следъ това сжществото — обемъ или самитѣ ние, които виждаме само лице (повърхнини), и най-после сжществото — хиперобемъ (свърхобемъ), или съ четири измѣрения, което ще види обемитѣ не като концепции, но изведнѣжъ и изцѣло съ всичко онова, което съдържатъ тѣ. Обаче следъ това, въ момента, когато сме почнали да са интересуваме отъ тия странни личности, които ни приличатъ, като братя, той ги изоставя и се връща съ една библейска проповѣдь, съ която упорито твърди, че всички откровения и видения въ Стария и Новия заветъ идатъ отъ сжщества съ четири измѣрения, — което е дпустимо, и се слива въ хипотезата на Хинтона, споредъ която ражданието, развитието, живота и смъртъта на одушевенитѣ твари сж само фази, резултатъ отъ преминаването на тѣлото съ четири измѣрения презъ нашето пространство; хипотеза, която изглежда, че се подкрепя отъ теориитѣ и изчисленията на професоръ Карлъ Пеарзонъ, изложени въ неговитѣ *Ether Squirts*.

XV

Самиятъ Успенски не се придържа за дълго въ сжщността на въпроса и следъ стотината страници, които му посвещава, той се впуска въ силни разсждения, често забележителни, но по нѣкога нуждаещи се отъ потвърждения и които по отношение на главния въпросъ сж все въ по-слаба връзка.

Единствено Хойвардъ Хинтонъ се отдава упорито и всецѣло на проблемътъ. Хинтонъ, този ученъ английски математикъ, минава за голѣмъ жрецъ, а споредъ нѣкой, всецѣло погълнатъ отъ идеята за пространството. За него пространството е всичко. Той го счита за единствено сериозенъ предметъ на нашата мисль и заявява, че ние познаваме нѣщата само тогава, когато ги разглеждаме въ пространството. Това е единъ несвършенъ, но безспоренъ гений и никой не е вложилъ такава пламенность и научность въ доказването ако не

на очевидността, то поне на въроятността отъ четвъртото измѣрение.

Но, въпреки неговата упоритостъ, обекта, който той разглежда, е тъй мигновенъ, че не всѣкога успѣва да го има предъ очи до края на изследването. Така напр. въ единъ особенъ родъ геометрически романъ *An Episode of Flatland*, кждето проблѣсватъ често страшни и дълбоки свѣтлини, той описва историята на еденъ народъ съ две измѣрения, единъ народъ отъ извънредно плоски тригълници, който живѣе въ една планета — дискъ, която се скита въ безкрая. Психиката на тия същества съ две измѣрения, доста интилигентни и цивилизовани, която може да се догади като не се взима въ съображение третото пространствено измѣрение, е необикновено занимателна и откровена, до като тя е още научно и съвестно въобразена. Но малко по малко автора забравя, че неговитѣ герои сж тригълници, които иматъ дебелината на линията, която ги образува, и забравя, че *Астория*, тѣхната звезда, е една необятна и кржгла плоча.

И, плочата се покрива съ гори, изпълва съ езера и планини, плоскитѣ тригълници заприличватъ все по вече на хора; и като човѣци, тѣ се впусчатъ въ авантюри и въ интересни алегорични и политически, религиозни и космически разсждения, често пѣти оригинални и възхитителни, но които, както тия на Успенски, губятъ всѣкакъвъ контактъ съ въпроса, поставенъ отъ автора като цель.

XVI

Сжщото е и съ неговитѣ научни романи. Въ случая ше ме извинятъ, ако трѣбва да говоря надълго, което, може би, да не толкова наложително, за Хинтона и за неговитѣ творби, дори и тогазъ, когато тѣ засѣгатъ косвено въпроса, който ни интересува. Хинтонъ е действително голѣмъ ревнителъ на четвъртото измѣрение; и трѣбва да се знае, че нѣмаме работа съ първия срещнатъ, съ единъ обикновенъ математикъ, малко или много, фантазьоръ, който изпитва удоволствие при страстната игра на най-дрѣзкитѣ хипотези. Отъ

друга страна, едва ли има по-установенъ умъ, по неумолимъ геометъръ. Извънъ това, той е надаренъ съ мощно и странно въображение, което му позволява да даде прегледностъ и живостъ на повечето отъ своитѣ абстракции; така че паралелно съ неговитѣ технически трудове се срещатъ творби, които вървятъ редомъ съ тия на По, на Вилиеръ и Уелсъ, но които иматъ съвършено различенъ ходъ, често пжти отиватъ далече и навлизатъ въ области, каквито водачитѣ на бждещето не сж и помисляли да посетятъ. За нещастие, той нѣма, като тѣхъ, дарбата да състави и уравновеси известенъ разказъ.

Той е напълно артистъ; и въ него литературната красота, понѣкога тѣй поразителна, изглежда случайна, неволно израстнала на нѣкоя неразработена почва. Той никога не завършва така добре, както е започналъ и известни негови разкази завършватъ, като рибена опашка. Трѣбва да се съжелява за това, защото известни негови разкази, отчасти символични, но винаги научно подкрепени, въ които липсва нѣщо, „не сж шед'юври, каквито биха могли да бждатъ.

Да вземемъ за примеръ *Стела*, една отъ най добритѣ му работи. Стела е едно възхитително, младо момиче, което нейниятъ несжщъ баща, единъ старъ и известенъ ученъ, я направя съвършено прозрачна, и, като така, невидима, като е изхождалъ отъ безспорния принципъ, че свѣтлината, когато преминава отъ едно мѣсто на друго, се отражава съобразно различнитѣ жгли. Понеже сме съставени отъ много частички и субстанции, никой жгълъ на отражение въ нашето тѣло не е единъ и сжщъ; и това именно го прави непрозрачно. Ако можехме да приравнимъ неговия коефициентъ на отражение, то би станало прозрачно като въздуха. Стариятъ ученъ успѣва да добие този коефициентъ въ тѣлото на Стела, която става по-прозрачна, отколното кристалната статуя. Нищо друго не се измѣня въ живота ѝ, въ душата ѝ, характера ѝ; тя остава сжщата, каквато е била преди чудото, и човѣкъ е можаль да я види само когато е облечена. Накрай, за да прикрие отсжтствието на главата, тя е трѣбвало да се гримирва,

но тя се отказва отъ това, като нѣщо неприлично и се задоволява да постави единъ гжстъ вуалъ; и когато се омжжва тя е трѣбвало предварително да потопи ржката си въ брашноно тѣсто, за да може свещеника да забележи прѣста, на който е трѣбвало да постави вѣнчалния прѣстенъ.

Безспорно, тази фантастичность е могла да се превърне въ една красива фееричность. Хинтонъ, погълнатъ отъ други грижи, я изоставя следъ нѣколко, набързо посветени сценки, които, по своя лаконизмъ понѣкога стигатъ до вълшебство. Ще цитирамъ тия, които ставатъ въ една стара английска градина, заобиколена съ висока ограда и кръстосана съ симетрични алеи съ посадени отъ страни лаванди и други благоуханни дървета, кждето цвѣтята, посѣти отъ една невидима ржка, идватъ предъ разхождащия се, който събира дружелюбно кучетата, пазители на дребната чифликчийска кула, които се покоряватъ на едно присѣтствие, което тѣ следватъ навсѣкжде съ погледъ, и което само тѣ виждатъ. Историята се приключва накратко, като че ли автора е искалъ да се избави чрезъ една, доста банална, женитба и съ бунта на китайскитѣ пирати, които залавятъ единъ коарбъ, връзватъ екипажа и съпруга и чрезъ свръхестествената намѣса на невидимата жена, се отдалечатъ.

XVII

Но ако Хинтонъ, както другитѣ автори, които говорятъ за четвъртото измѣрение, се забавлява въ нѣкои отъ отъ своитѣ книги, то напротивъ, въ *A New Era of Thought*, а особено въ *The Fourth Dimension* той е съвсемъ другъ. Още отъ първитѣ страници, той ни хвърля въ мраковетѣ на великата загадка и ни подържа силомъ до окончателното изчерпване на нашето внимание и на нашия умъ.

Съ помощта на една, извънредно сложна игра отъ 81 кубчета, 27 плочи и 12 други, различно боядисани кубове, отъ 100 имена за повърхнинитѣ, 216 за кубоветѣ и 256 за тѣлата съ четири измѣрения, той претендира да осжществи твърди тѣла съ четири измѣре-

ния, както нарича „Tessaracts“, сир. осмиедроида, които, споредъ него, даватъ една осезателна и неоспорима идея за четвъртото измѣрение. Стотици страници сж посветени на тия операции. Макаръ че нѣма изчисления, а само комбинаци на кубове и тригълници, все пакъ е невъзможно да се проследи това му пручване, което изисква едно особено упражнение на паметта и въображението, работа на месеци и на напръжение, което стига до халюцинация и до, единъ видъ, лудостъ.

Очевидно, за да се схване баснословното сжщество, което е „Tessaracts“, нуждни сж особени качества, подобни на тия, съ които сж надарени известни играчи на шахъ, които могатъ да управляватъ едновременно много части безъ да гледатъ шахматната дъска съ обърнати гърбове къмъ тѣхнитѣ противници. И разправятъ, че американеца Пилсбюри е издържалъ при това положение 22 партии, отъ които спечелилъ 17, загубилъ 1, и онищожилъ 4, като е игралъ по този начинъ 675 пѣти въ 10 часа, безъ да гледа шаматната дъска,

Хинтонъ иска да развие чрезъ тия упражнения нашето чувство къмъ пространственостъ, защото само последното освѣтлява действителността; и, споредъ Кантата е основната мощъ на духа, и истински мислителъ е оня, който има добро развито чувство за пространственостъ.

Касае се да проучимъ съзнанието, за да гледа на нѣщата не отъ лично гледище „Когато при даденъ случай, казва Хинтонъ, нашата мисль срещне безкрая, това показва, че този начинъ на мислене влиза въ връзка съ една реалностъ, по-висша отколкото тая, съ която се е пригодилъ.“

„Нашето простраство, добавя той, тъй както го схващаме обикновено, е ограничено, не като пространственостъ, но по даденъ начинъ, който може да се „осжществи“ единствено когато мислимъ да измѣрваме по свой маниеръ нѣщата, които се намиратъ въ него.“ Но защо пространството е ограничено съ три независими направления? Геометрицитѣ намиратъ, че не сжществуватъ причини, за да бжде така, и че само практичниятъ опитъ може до отговори на въпроса. Хин-

тонъ претендира, че е можалъ да отговори на този въпросъ и да ни сроди съ четвъртото измѣрение. Въ всѣки случай, следъ годишни отрицателни опити, той мисли, че може да посочи за установенъ фактъ, че въ насъ е възможно да се почувствува сжществуването на четвъртото измѣрение и, че човѣшката душа не е сжщество само съ три измѣрения. Въ какво и какъ, това е въпросъ на науката, която трѣбва да го открие. „Онова, което трѣбва да извърша тукъ, добавя той, е да тласна напредъ известни предположения, които по единъ своеобразенъ и принудителенъ начинъ ще дадатъ картина за връзката на нашето тѣло съ четвъртото измѣрение и ще покажатъ по какъвъ начинъ имаме въ духътъ свойства, чрезъ които можемъ да го упознаемъ. Духътъ може да добие представа за висшето пространство, сир. съ четири измѣрения, еднакво както нашето пространство съ три измѣрения и да си служи съ него по сжщия начинъ“. Трѣбва да призная, че до тукъ, той не е успѣлъ да ни го докаже или да ни убеди.

XVIII

Известно е, че въпроса е неподотливъ, недоловимъ и изцѣло покритъ съ химерични мъгли, които трѣбва да се разпрѣснатъ най-първо. Когато се каже, че не се знае точно какво представлява четвъртото измѣрение, човѣкъ казва всичко онова, което се знае въ сжщностъ. Останалото е хипотеза, умозаключение, предчувствие, случайна догадка. Но всичко това е полезенъ сондажъ, който прониква доста дълбоко въ неоспоримото неизвестно, което ще можемъ да опознаемъ, може би, единъ день. Цѣлата наша наука се е добила съ помощта на подобни сондажи. Обаче, най-интересното, както това се случва често съ писанитѣ отъ този родъ засвидетелствувания и, които посочватъ цели, каквито трудно се постигатъ въ скоро време, е онова, което среща въ пжтя случайноститѣ, наблюденията, непредвиденитѣ и правободобни хипотези, които понѣкога подкрепятъ известна теза, *Parerga et Paralipomena*, както е казалъ Шопенхауеръ Изминатиятъ пжтъ, често пжти е по-красивъ, отколкото момента на пристиганто. Ка-

сае се, по скоро, да поздравимъ или да раздвижимъ нѣ колко идеи въ ходъ, отколкото да завършимъ съ твърде спорни заключения.

XIX

Проче, ще трѣбва да установимъ, или най малкото, да предугадимъ, че въпрѣки твърдението на нашитѣ, видимо недостатчно развити чувства, сжществува четвърто, и несъмнено, пето, шесто и кой знае още колко ли не измѣрение въ всемира. За моментъ ще разгледаме само четвъртото измѣрение.

За установяване идеитѣ, нека кажемъ още въ началото, че тритѣ измѣрения не сж мѣрило за пространство, което, като безконечно, е неизмѣримо. И наистина, за измѣрването на дадено пространство е нужно една точка, отъ кждето започва измѣрването; кжде ще намѣримъ тази точка въ пространството, което нѣма нито начало, нито край? Тритѣ измѣрения сж, проче, мѣрило за материята въ пространството, сир. на нѣщо, което искаме да доловимъ, но което ни отбѣгва щомъ засѣгнемъ основата на нашата мисль или нашето въображение. Тия мѣрки държатъ смѣтка самс за едно свойство или характеръ на материята: нейното разпространение въ пространството и отъ това гледище може да ѝ се препише само дължина, ширина и височина. Но знаемъ отчасти, че други чувства или просто единъ леко усъвършенствуванъ зрителенъ механизъмъ, очитѣ напр., надарени съ независими движения и различни скорости, би разкрили други свойства, непредвидени съотношения отъ пространство и време; а особено четвъртата насока въ едно пространство, което не е еднакво съ онова, което мислимъ, че схващаме. Ето възела на проблемътъ; който въ близко или далечно бждеще ще бжде разрешенъ.

XX

Следъ Хинтона, който пипа въ пространството и дири едно по точно опредѣление, Успенски ни казва, че както линията граничи съ точки, поврѣхнината съ линии, а тѣлото съ поврѣхнини, възможно е, тѣлото съ четири измѣрения да граничи съ тѣла съ три измѣре-

ния. Или пъкъ, съ други думи, че линията дѣли две или повече точки една отъ друга, че повърхнината дѣли две или повече линии една отъ друга, че твърдсто тѣло дѣли две или повече повърхнини една отъ друга; и едновременно съ това, че линията съединява въ известно цѣло всичкитѣ раздѣлни точки (права, крива, счупена линия), че повърхнината съединява повече линии въ дадено цѣло (кубъ, пирамида). И вѣроятно е, тогава пространството съ четири измѣрения да бжде разстоянието между групата твърди тѣла, което раздѣля последнитѣ, като сжщевременно ги съединява въ известно, необяснимо цѣло, въпрѣки, че тѣ изглеждатъ раздѣлени едни отъ други.

Ако предсилкитѣ не сж оспорими, заключението е доста мамливо: и всичко това, както предшествуещото и онова, което ще следва, не дава решително доказателство, но ни кара, да предугадаме, може би, че се намираме на брѣга на известно откритие, защото така започватъ винаги най-ослѣпителнитѣ картини на човѣшката фееричность.

Заключението се прояснява напълно, щомъ пренесемъ проблемътъ изцѣло въ другъ свѣтъ, сир. въ времето, кждето свършватъ всички доказателства и всички хипотези относно четвъртото измѣрение. Този другъ свѣтъ, или по скоро, този другъ планъ, на пръвъ погледъ, изглежда да има само фиктивни връзки съ свѣта или материалния планъ, но разгледанъ по-близо, той е въ тѣхна зависимость, фактически неразривна часть, както и пространството.

Нека не говоримъ повече за твърди тѣла, но за движения или събития, които играятъ въ времето сжщата роля, както твърдитѣ тѣла въ пространството. „Чрезъ време, казва Успенски, разбираме разстоянието, което дѣли събитията въ последователния редъ. Това разстояние се намира въ една насока, която не се намира въ пространството съ три измѣрения; ето защо тя ще бжде новото измѣрение на пространството, сир четвъртото измѣрение. Тя не може да се сравни съ Петербургъ. Тя е перпендикулярна на всичкитѣ посоки на пространството съ три измѣрения и не е успоредна

съ никое отъ тѣхъ. Чрезъ понятието време, въ сжщностъ, ние изразяваме известно пространство и известно движение въ това пространство, следователно, разпространението въ времето е разпространение въ неизвестното пространство; ето защо, времето е четвъртото измѣрение на пространството“.

* * *

Не се ли касае просто до измама, която прикрива трудността? Не се ли върши събиране, като се смѣсватъ коне съ ябълки, за да се дойде на всѣка цена до нѣкакво цѣло отъ неизвестни единици? Колкото и да не вѣрваме, защото ще видимъ, че за сжществата които живѣятъ въ свѣта съ две измѣрения, твърдитъ тѣла, по отношение на времето, сж както събитията по отношение на сжществата, които живѣятъ, като насъ, въ свѣта съ три измѣрения.

Впрочемъ и за насъ, при нашитѣ три измѣрения, и най неподвижнитѣ тѣла участвуватъ както събитията въ времето, понеже знаемъ, че всичко, което сжществува, макаръ и да не се движи въ пространството, ако допуснемъ, че тази неподвижностъ е възможна (понеже земята влачи всичко въ своя шеметенъ пжтъ), се движи вѣчно въ времето.

Времето и пространството, въ известно отношение, сж замѣними едно съ дрго. Математичитѣ го потвърждаватъ и въ нѣкои свои изчисления употрѣбаватъ *четвърта координата, трета отъ пространството и четвърта отъ времето*; съ други думи, *тѣ си служатъ съ времето, като че ли то е мѣрило за пространството*.

XXI

Азъ искамъ да не изопача мисълта на Успенски, да я доловв, да я избистря, защото тя е славянска мисълъ, която има своитѣ достоинства и недостатъци, сир оригинална, ненадейна, смѣла, струиста, нежна и, отчасти, противоречива.

Успенски подраздѣля сжществата, които населяватъ земята, на три класа: тия, които познаватъ само

едно измѣрение, пължока напр.; тия които познаватъ две измѣрения, коня, котката, маймуната, кучето; и тия, които познаватъ три измѣрения—човѣкътъ.

Пължока или охлюва се движи винаги въ една линия и, по всѣка вѣроятностъ, извънъ тази насока не познава друго. Тази линия е неговиятъ миръ. Всички външни впечатления той добива по тази линия и *тѣ влизатъ въ нея, като се изхожда отъ времето*. Отъ потенциални тѣ ставатъ настоящи. За пължока нашиятъ миръ съществува въ бъдещето и въ миналото, сир. въ времето. Въ пространството съществува само една линия, и всичко останало е време.

Безспорно е, че пължока не осъзнава своитѣ движения. Той се движи къмъ края на зеления листъ и нему се чини, че листътъ идва къмъ него, както утрото за насъ.

Всичко това е, отчасти, оспоримо и би било точно така, ако пължока се движи само по една линия, сир. ако отива и се връща право предъ или задъ себе си. Но той пропътува както ширината, така и дължината на листа. Дали осъзнава това, е малко вѣроятно, но въ това положение животнитѣ, дори примитивния човѣкъ, сж живѣли въ свѣта съ едно измѣрение.

XXII

Дадения примѣръ отъ Хинтонъ въ неговата книга *Episode of Flatland* е доста произволенъ, но и убедителенъ. Той си представя същество затворено въ една линия. Споредъ менъ, за по-голѣма правдоподобностъ и яснота на доказателството, азъ бихъ го поставилъ въ единъ дълбей (рѣзка) отъ кждето да не може да излѣзе. Това същество ще има за идея само онова, което е предъ него или въ този дълбей.

Този линеенъ индивидъ има два завършека, които могатъ да се нарекатъ завършекъ—глава и завършекъ—опашка. Главата се насочва въ една посока, опашката въ друга. Нему е невъзможно да измѣни тия посоки. Ако две чудовища отъ този родъ се срещнатъ лице съ лице, тѣ ще намѣрятъ, че е невъзможно да ги поставимъ съ глава въ една и сжща посока.

За насъ е лесно да извършимъ това чудо, като завъртимъ едното отъ тѣхъ въ полукръгъ. Това можемъ да сторимъ, защото разполагаме съ второ и съ трето измѣрение. Като не може да се движи въ две посоки, затвореното въ дълбея същество си представява, че тази пречка е резултатъ отъ естеството на пространството, Сжщо това вършимъ и ние когато мислимъ, че самото естество на пространството ни ограничава съ три измѣрения.

XXIII

Примѣра съ животнитѣ, които Успенски нарича животни съ две измѣрения, буди известни възражения. Кучето, котката, коня познаватъ само ширината и дължината на нѣщата, — тѣхната повърхнина. Тѣ не знаятъ тѣхната височина. Това дали е точно тѣй? Когато коньтъ трѣбва да мине презъ нѣкой нисъкъ сводъ той пресмѣта колко трѣбва да си наведе главата; така, съ единъ погледъ той отмѣрва, че дадено препятствие е доста високо или пъкъ оградата е твърде широка и отказва да я прескочи. Така сжщо и кучето знае колко трѣбва да се сниши, за да влѣзе въ своята дупка. Истината е, че тѣ не съпоставятъ отношението на ширината и дължината на даденъ предметъ съ неговата височина или дебелина. Това е едно схващане, една проява на ума, една абстракция, за която нѣматъ представа. Азъ отивамъ още по-далечъ отъ Успенски и се питамъ, дали тѣ различаватъ дължината, ширината и височината. По плоскостъта, както пължока, тѣ различаватъ само правата линия, която почва отъ точката, която напущатъ и свършва съ точката, която искатъ да достигнатъ. За тѣхъ понятието ширина и дължина, е сжщо така, недостъпно, както и понятието кълбо или кубъ. Твърде е вѣроятно, противно на онова, което твърди Успенски, да сж животни само съ едно измѣрение. Самата ластовичка, която лети безспирно въ триѣ измѣрения, по всѣка вѣроятностъ, познава само едно отъ тѣхъ.

* * *

Въ всѣки случай, ако поставимъ едно куче или една

котка предъ единъ голѣмъ дискъ и до него оставимъ кълбо съ сжщитѣ размѣри, гледани откъмъ лицето, кржгътъ и кълбото ще бждатъ нѣща, съвършено еднакви за животаото. Ако то се приближи до диска и иска да види какво има задъ него, ще види, че дискътъ представлява една тѣсна ивица. Следъ това, ако приближи до кълбото и го обходи, ще види, че то представлява винаги единъ и сжщъ кржгъ, който изглежда да го последва и обикаля сладъ него. Онова, което животното не може да разбере въ третото измѣрение, което за насъ е безспорно, макаръ ча то е творба на мисълъта ни, ще се превърне въ движение, т. е. за него третото измѣрение, по необходимостъ, е превърнато въ времето. Примѣрътъ е още по-очебиенъ, ако вмѣсто дискъ или кълбо, поставимъ лице съ лице единъ квадратъ и единъ кубъ. Когато животното ще почне да обикаля куба, още съ преминаването на първия жгълъ, то ще види появата на новъ квадратъ, който ще се разкрива едновременно въ неговото напредване, тогазъ, когато първиятъ квадратъ ще се изгуби и ще премине въ миналото; и по този начинъ при всѣки отъ очертанитѣ жгли, лицата, които се замѣнятъ, ще се превръщатъ въ три времена: бждеще, сегашно и минало. Проче, то ще забелязва предмета съ три измѣрения само когато минава отпредъ. Кълбото и кубътъ сжществуватъ за него само като функция на време.

Отъ това явствува, че животното не разсжждава така дълбоко, но то действува, като че ли разсжждава. И както говори Успенски, ако то е властно да размисля върху феноменитѣ, които не сж влѣзли още въ неговия животъ, сир. то ще си въобрази изпъкналитѣ жгли и повърхнини въ времето. То не би могло да си представи, че тѣ иматъ действително сжществуване, преди да сж се показали. И ако можеше да изрази своето мнение по този въпросъ, то щѣше да каже, че жглитѣ сж, които сжществуватъ. За него третото измѣрение представлява феноменъ на време, а не на пространство, както е за насъ.

Опититѣ правени съ единъ слѣпороденъ, който следъ една операция си възвръща зрението на седемна-

десетъ годишната си възраст, потвърждаватъ тази животинска психология. Кубътъ, кълбото и пирамидата за него сж били плоски, както квадрата, диска и трижгълника. Той не е намиралъ никаква разлика между диска и кълбото. И само чрезъ осезанието си е давалъ смѣтка, че тѣ не сж еднакви. Нему е липсвало чувство на пространство, на перспектива. Всички предмети му изглеждали плоски, даже човѣшкото лице, въпрѣки издатината на носа и изпъкналостъта на ябълкитѣ; и въ продължение на много дни той е живѣлъ така въ единъ миръ, който е ималъ само две измѣрения.

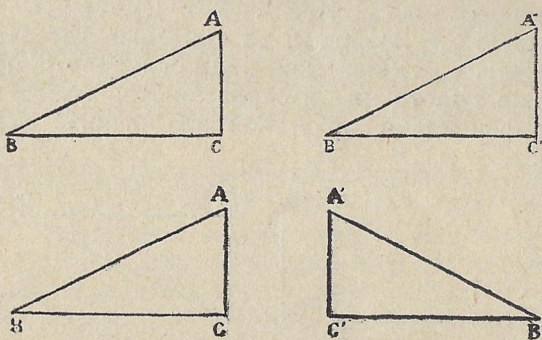
XXIV

За да ни даде представа за живота на едно същество съ две измѣрения, Хинтонъ посочва други примѣри. Ето единъ отъ най-обикновенитѣ: представете си единъ отъ жителитѣ на „Флатландъ“, сир. едно невѣроятнo тънко и плоско същество, колкото листътъ на хартията, което живѣе върху мраморна маса, която не може да напустне, тъй както ние земята. Всичкитѣ негови движения се изразяватъ въ хлъзгане върху масата, подобно на нашата сѣнка върху земята. Върху масата има само плоски, като него, нѣща. За него пространството е повърхнината на масата и то познава само две измѣрения, — дължина и шарина. Неговитѣ очи, или членове, не сж пригодени да видятъ или опитатъ пространството, което се намира предъ него. То дори и не подозира, че това пространство съществува и по този начинъ нѣма никаква представа за височината и дебелината на предметитѣ. То никога не е видѣло подобни предмети, впрочемъ, не би могло и да ги види; и ако по една случайность разпознае нѣкой отъ тѣхъ върху масата, то не би могло да си даде смѣтка какво представлява той и ще го счита, като непреодѣлима прѣчка, която трѣбва да заобиколи, безъ да си задава по този поводъ каквѣто и да е въпросъ. Предполага се, че то е интелигентно, любопитно, любознателно и цивилизовано, като насъ; но ограничено чрезъ своитѣ органи, то нищо не знае за третото измѣрение, въ което живѣемъ ние.

Нека изрежемъ отъ хартия два сходни трижгъл-

ника, по предпочитане разностранни, и ги поставимъ единъ до другъ върху мрамора, който е вселената за плоското същество. Следъ като проучи линиитѣ, които го заобикалятъ, — всичко онова, което може да се види и пипне, — то ще заключи, че двата тригълника сж еднакви и сходни; то ще вѣрва, че едина заема сжщото пространство, както другия. Впрочемъ, то може, като хлузне лѣвия подъ дѣсния, да ги постави единъ върху другъ и да констатира, че всички линии се съвпадатъ.

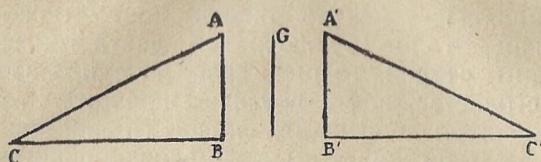
Но вмѣсто да оставимъ тия тригълници на масата, както показва фиг. 1, нека заръртимъ дѣсния тригълникъ по линията $A'C'$, както ни показва фиг. 2.

Фиг. 1 и 2

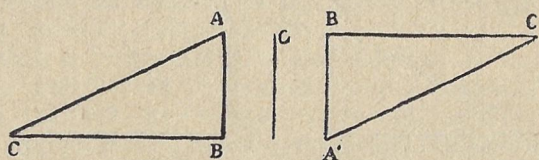
Плоското същество ще дойде да види тригълниците и следъ като ги разгледа, ще констатира, че дължината на странитѣ и ъглитѣ на тригълника $A'B'C'$ на ф. 2 сж останали съвършено равни съ тия на тригълника ABC отъ ф. 1; че между пространството, което заематъ двата тригълника, нѣма никаква разлика, съ една дума, тѣ сж съвършено еднакви; обаче, за негово голѣмо очудване, следъ като използва всички комбинации, кото ги хлъзга едни върху други по всички вѣроятни положения (нека не забравяме, че то не може да има идеята да ги повдигне), то ще открие, следъ като

успѣе да ги съпостави, че едва ли би могло презъ живота си да ги накара да се съвпаднатъ *).

Фиг. 3

Станалиятъ фактъ е въображаемъ за него, фактъ отъ другъ миръ, който изглежда, че е промѣнилъ и естеството и свойствата на тригълниците; сжщо както необяснимия за насъ фактъ, ако поставимъ дланъта срещу гърбътъ и накараме да съвпадне дѣсната ржка върху лѣвата, или, минавайки задъ огледалото, накараме да съвпадне тѣлото ни съ отражението, което сме успѣли да фиксираме по нѣкакъвъ начинъ върху огледалото.

Фиг. 4

Значи, благодарение намѣсата на едно сжщество, което познава свѣта съ три измѣрения, след. единъ не-

*) Ето друга диаграма, която, подъ една малко различна форма, представя сжщиятъ проблемъ: (фиг. 3)

Плоското сжщество, като хлъзга тригълника ABC подъ линията G , би могло да го постави въ положението, което заема тригълникъ $A'B'C'$, ф. 2; обаче, каквото и да е неговото усилие, то никога не ще се успѣе чрезъ избикаляне на горната или долна часть на линията G да го постави въ положението, което заема въ фиг. 1 тригълника $A'B'C'$.

За да сполучи въ това, ще трѣбва да го завърти по линията AB , сир. да се намѣси сжщество, което разполага съ трето измѣрение на пространството.

сравнимо много по-висшъ свѣтъ отколкото тоя, въ който е включено плоското сжщество, втория тригълникъ се е завъртѣлъ върху една отъ своитѣ страни, по посока, която не познава, въ едно пространство, което не сжществува за него и за което то нѣма никаква представа. Значи, за него има известна възможна линия, което не може да премине. Но тази линия не съответствува на онова, което е въ сжщностъ възможно или невъзможно. Тя съответствува на дадено условие, свойствено на плоското сжщество, но не и на тригълника. Когато то казва, че съвпадението на двата тригълника е невъзможно, това съвпадение не се отнася до тригълника, но до него.

Сжщото е и съ насъ. И по поводъ на външния миръ, ние често даваме потвърждения, които засѣгатъ само насъ, и които, отъ гледище на неизвестната още действителност, иматъ стойностъ колкото тия на плоското сжщество; само че, вмѣсто да казваме, като него, че има две измѣрения, ние упорито твърдимъ, че има три.

Както нещастното плоско животно ще прекара цѣлиятъ си животъ около този проблемъ, който ни се струва за детински, така и ние ще се мжчимъ безрезултатно цѣлъ животъ въ опитътъ си да накараме да съвпадне, при положението, което описахъ, лѣвата ржка съ дѣсната, или отражението на нашия образъ и действителния образъ, тогазъ, когато лесно можемъ да накараме да съвпадна лѣвата ржавица съ дѣсната, чрезъ избръщане на последната, сир. като прибѣгнемъ до нѣкое сръдство, която заобикаля или подражава на нашето несигурно понятие за четвърто измѣрение, което не можемъ още да използваме за нашето тѣло, за да ги накараме да съвпадне съ неговия образъ. И виденията и ектоплазмитѣ при метафизичнитѣ опити, които, впрочемъ сж, още спорни, добиватъ вече аналогични резултати, които предполагатъ сжществуването на четвърто измѣрение, на което би съответствувало щестото чувство на което съвременнитѣ окулисти вѣрватъ да откриятъ отново или да оживѣятъ следитѣ.

Ето единъ новъ примѣръ, даденъ ни отъ Хинтонъ, чието въображение е неизчерпаемо. Предполагаме, че плоското сщество е поставено върху квадратна плоскостъ, обградена съ половинъ милиметрова дебела линия. То е затворено въ плоскостъта и нѣма представа, че може да премине границитѣ, подобна на човѣкъ, който би билъ затворенъ въ единъ кубъ или стая безъ отворъ. Ние издигаме плоското сщество и го поставяме отъ другата страна на плоскостъта. То ще се намѣри изведнѣжъ вънъ отъ повърхнината, въ която бѣ включено, безъ да е минало непреодолимитѣ линии. Неговото очудване ще бжде сщщото, както на човѣка, който се е почувствувалъ изведнѣжъ вънъ отъ затворената стая, безъ да е преминалъ презъ прозорцитѣ, вратитѣ, коминя или презъ нѣкой отворъ на стенигѣ, тавана или пода, съ една дума, на човѣкъ, който е освободенъ чрезъ използване на непознатата посока, каквато ни дава четвъртото измѣрение. А това именно могатъ да извършатъ вече сщщинитѣ на метафизичнитѣ феномени; въ всѣки случай, това постига мисълъта ни, която разполага съ едно измѣрение каквото нашето тѣло е, може би, на пжть да упознае.

Но най простиятъ примѣръ си остава знаменитата пещера на Платона, макаръ че великиятъ философъ не се е занималъ съ четвъртото измѣрение. Платонъ измисля човѣшки сщества, приковани отъ петитѣ до врата, още отъ детскитѣ години, въ една подземна пещера, безъ да могатъ да обърнатъ глава нито протегнатъ ржце, за да досѣгнатъ каквото и да е. Задъ тѣхъ гори голѣмъ огънь и между огъня и изхода на тѣхния затворъ, къмъ който тѣ сж обърнали грѣбъ, минава пжть, по който се разхождатъ мжже и жени. Затворницитѣ, съ глави обърнати винаги къмъ дъното на пещерата, виждатъ само сѣнкитѣ на ония, които минаватъ по пжтя. Тѣ познаватъ само силуети, плоски сщества, образа на сществуещето за тѣхъ нѣма никаква дебелина и тѣ живѣятъ въ единъ свѣтъ и две измѣрения.

Следъ тѣхното освобождение, когато тѣ ще схванатъ истински нѣщата, а особено тѣлата, тѣ ще бждатъ напълно изненадани, когато влѣзатъ въ свѣта съ три измѣрения, сжществуването на който сж подозирали, може би, но сжщевременно отричали вѣроятността, тѣй както самитѣ ние, поставени въ свѣта съ четири измѣрения предчувствуваме неговото сжществувание, но сжщевременно ме склонни да отречемъ неговата действителность.

За да дадемъ една последня картина на всичко предшествующе, нека предположимъ, че сме поставили плоското сжщество на една височина, сир. въ гретото протежение. Следъ като привикне на тази вълшебна гледка своето, може би, единствено око, то, което е наблюдавало само линиитѣ, които ограждатъ повърхнинитѣ на неговиятъ миръ, а не самитѣ повърхнини, които си оставатъ една неразбулена и въображаема тайна, ще схване изведнѣжъ онова, което включватъ тия линии, съ други думи, вжтрешността на всичко онова, което се намира по тѣхъ, вжтрешността, напр. на кжщи, които не може да иматъ покриви, както и вжтрешността на тѣла, органиитѣ на които, скрити за него до този моментъ, сж били по повърхността. По сжщия начинъ ако нѣкой ни заведе по височинитѣ на четвъртото измѣрение, ние ще разкриемъ цѣлата вжтрешность на свѣта съ три измѣрения, сир, на тѣлата, кубоветѣ, кълбата, пирамидитѣ, кжщитѣ, животѣ сжщества, на които отъ скрититѣ глѣбини на нашето трето измѣрение, виждаме само повърхнинитѣ, тѣй както плоското сжщество, отъ по-дълбокитѣ низини на второто измѣрение, долавя само линиитѣ.

* * *

Съ други думи, за да сведемъ въпроса въ една формула, добавяме, че както линиитѣ на кръга, тригълника или квадрата, които обгръщатъ плоското сжщество, сж само външността на повърхнинитѣ, които то не вижда и които сж части отъ кълбото, пирамидата или куба, сжщо така, кълбото, пирамидата или куба, на които виждаме само лицата, и които сж пъкъ части отъ въображаеми твърди тѣла, които не

можемъ да доловимъ, или да си представимъ съществуването и формитъ, както е невъзможно за плоското същество да схване и да си представи съществуването и формитъ на кълбото, пирамидата или куба.

XXVI

Връщаме се отново къмъ Успенски, като ще се опитаме да разширимъ неговитъ доказателства. Както за пължока второто измѣрение представлява движение на първото измѣрение или на линията *въ една посока, която тя не включва*, защото ако тази линия се движи въ едно направление, което тя включва, тя ще продължава да бжде линия и не ще стане повърхнина; както за кучето или коня третото измѣрение е движение на второто, *което се движи сжщо въ една посока, която тя не включва*, иначе тя би останала повърхнина, сжщо така, както движението извънъ нея, което за насъ се превръща въ твърдо тѣло, каквото кучето само долавя подъ форма на време, не е ли вѣроятнo и четвъртото измѣрение да бжде движение на третото или на твърдото тѣло *въ една посока, която не се включва въ него и, която е извънъ всички вѣроятни посоки на фигурата съ три измѣрения?* И по сжщия начинъ, както времето замѣстя въ животното схващането за твърдото тѣло, за което то нѣма представа, обяснението чрезъ времето, съ което си служатъ всички изследователи, не замѣстя ли нѣщо, което не можемъ, сжщо така, да схванемъ, както е невъзможно за животнитъ да схванатъ кълбото или куба? Лишени отъ този мозъкъ, съ който ние се гордеемъ и който представлява духовната висота на всички свѣтове, не ще ли намѣримъ по-други обяснения, отколкото кучето или пължока?

XXVII

Трѣбва да признаемъ, че нито единъ отъ тия, които сж изучвали специално и основно въпроса, не е можалъ да намѣри друго обяснение, Ние имаме тѣхнитъ признания. „Както чрезъ точката е невъзможно да си въобразимъ линията и законитъ на линията, казва найотявлениятъ между тѣхъ, Успенски, както чрезъ лини-

ята е невъзможно да си представимъ повърхнината и нейнитѣ закони, както чрезъ повърхнината е невъзможно да си предствимъ тѣлото и неговитѣ закони, сжщо така, въ нашето пространство е невъзможно да си представимъ тѣло съ повече отъ три измѣрения, както и законитѣ за сжществуването на подобно тѣло.

И тѣ наложително сж дошли до сжщитѣ заключения, както коня или пължока и сж обяснили чрезъ времето онова, което не сж могли да доловятъ или разбератъ. Но да се замѣсти нѣщо съ времето, за да го обяснимъ чрезъ самото замѣстване, това е равносилно да го замѣстимъ съ нѣщо, което не сжществува по отношение на насъ и да го обяснимъ съ нѣщо, което не разбираме. *Obscurum per obscurum*. Когато се казва, както Айнщайнъ и Успенски, че времето е четвърто измѣрение на пространството, може законно да се каже, че пространството е четвъртото измѣрение на времето, което за насъ има три измѣрения: бждеще, настояще и минало. Може би, ще бжде по-подходяще да заявимъ веднага, и което, по всѣка вѣроятностъ, е последната истина, че вѣчността, безспирната и всеобща едновременностъ, или вѣчното настояще, е четвъртото измѣрение на пространството и времето, сир. най-голѣлата неизвестностъ на дветѣ понятия, които съдържатъ само неизвестности.

XXVIII

Въ очакване, ние казваме, за да не стоимъ съ притворени уста предъ безкрая, че това е времето; но можемъ да посочимъ, сжщо така, нѣкоя неизвестностъ, напр. етера, това таинствено плато на електро-магнитнитѣ феномени, по здраво отколкото диамантения блокъ, понеже той носи свѣтоветѣ и е, при все това, по невидимъ, отколкото праздното пространство. Той е субстанцията на пространството и, като така, другъ образъ на времето; неговитѣ вълни, които образуватъ и одухотворяватъ всички нѣща, сж пространство въ движението, както пространството е етеръ въ покой. Той е нечувствителенъ къмъ висшата неизвестностъ, най-великата отъ всички, на която, може би, е братъ, — говоря за гравитаци-

ята, къмъ която можемъ да прибѣгнемъ, за да обяснимъ необяснимото, и която е смѣсица отъ масата, пространството и времето въ най-недоловимата мистерия. А тя е, може, би последната дума на загадката и, въ всѣки случай, единствениятъ всеобщъ законъ, независимъ отъ външнитѣ действия. И наистина, както бележи Емилъ Борелъ, ние виждаме, че свѣтлината се спира отъ непрозрачнитѣ тѣла, пречупва презъ призмитѣ или лещитѣ, че електрическитѣ или магнетически действия се измѣнятъ въ сѣдство съ известни тѣла, тогазъ, когато нищо не е въ сѣстояние да увеличи или намали гравитацията, която си остава безучастна къмъ всички физични случаи, както къмъ химичното естество на тѣлата, които я изпитватъ. Нима, не би ли могла да замѣсти тя времето въ момента, когато пространството не отговаря по-вече на нашитѣ въпроси? Тя има достатъчно качества, за да го направи, тя е която създава движенията на звездетѣ и управлява гиганскитѣ небесенъ часовникъ, Въ основата, тя е псевдонимъ на времето, неговиятъ движущъ се образъ, който се слива съ него.

Напомниме, че вече двеста години откато сж формулирани нейнитѣ закони съ най-голѣма точностъ и човѣкъ не е могаль да обясни нейната природа и нейното влияние. Повече отъ двеста теории сж били измислени, но и най-правдоподобнитѣ не сж могли да издържатъ експерименталното докосване. За насъ е неизвестна още нейната скоростъ и не знаемъ дали тя е равна или по-голѣма отъ тая на свѣтлината.

* * *

Теорията на Айнщайна би могла да се резюмира, бележи Емилъ Борелъ, като се каже, че пълното ицѣлостно познание на отношенията пространство и време е достатъчно за описанието на свѣта; и че, въ частностъ, локализирането на материята и електричеството се извличатъ отъ проститѣ формули на тия отношения за пространство и време.

Но какво могатъ да ни дадатъ тия отношения между илюзии, родени отъ неджгавостъта на нашия

умъ? Това е все едно да се каже, че нѣма възможно обяснение, както това върши плоското сжщество, когато констатира, че неговиятъ тригълникъ се е насочилъ въ една насока, на която то дори и не подозира сжществуванието *).

XIХХ

Да обясняваме пространството чрезъ времето, и времето чрезъ пространството, това е равносилно да обясняваме нощта чрезъ мрачинитѣ и мрачинитѣ чрезъ нощта и да обикаляме безнадеждно кръгътъ на непознаваемото. Времето и пристраството сж две маски на една и сжща загадка, които, щомъ бждатъ разглеждани продължително, добиватъ сжщото изражение.

„Чувството за време е непълно чувство за пространството, ресната и границата на нашето чувство за безгранична пространственост“, казва Успенски, Дветѣ живѣятъ и преуспѣватъ за смѣтка едно на друго. Когато първото се увеличава, второто намалѣва и обратно. Всѣко тѣло се удължава въ времето както и въ пространството; неговата глава се кѣпе въ времетраенето (продължителността), краката се разстилатъ въ протегението. Пространството е видимо настояще. Времето е пространство, което се колебае и превръща въ бждеще или минало. Пространството е разстлано време, хоризонтално време; времето — отвесно, вертикално пространство. Пространството е време, което трае; времето, — пространство, което лети. Ние можемъ да измѣримъ нашето ограничено пространство само чрезъ времето, което употрѣяваме да го обходимъ, а онова,

*) Знайно е, че Теорията за Относителността се базира върху ограничената и постоянна скоростъ на свѣтлината. Обаче, недавнашнитѣ опити на Мюлеръ, ученикъ на Морлей, доказватъ, че на височина 1,200 м. на Върхъ Вилсонъ, скоростта на свѣтлината нѣма универсално постоянство, защото етера, който на 200 метра отъ почвата изглежда изцѣло привлечень отъ земята, на 1,700 м. изглежда, че взема участие съ две трети отъ скоростта на земята. Възможно на 4,000 м., напр. върху Монъ Бланъ, да има „етеренъ вѣтъръ“ най-малко съ 20 клм. въ секунда, който, би отбелѣзалъ едно „намаление“ отъ 5 левги. Обаче, такива опити не сж правени още на тази височина.

което преминава нашитѣ граници, само чрезъ числото секунди и вѣкове, които свѣтлината употребява при преминаването му; и пожелаемъ ли да дадемъ на времето известенъ образъ, ние сполучваме да си го представимъ само като нематериално пространство. За насъ то не е само праздно протежение на предмети, но изпълнено съ събития; то съществува чрезъ събитията, които се развиватъ въ него. Би могло да се каже, че пространството е времето на нашето тѣло, а времето, неговиятъ духъ. Тамъ, кждето не долавяме по-вече пространство, за насъ започва времето; тамъ, дето не можемъ по-вече да следваме времето, около насъ се образува образа на пространството. И Зилберщайнъ казва съвършено вѣрно: „Разликата между времето и пространството е само тази, че нашето съзнание се движи около Времето“.

Ние навсѣкжде намираме между тѣхъ общи, така наречени, съпружески свойства, напр. въ центрофуж. сила (тази тайнсвена енергия, която въ начало изглежда смъртенъ врагъ на гравитацията), понеже въртението на земята математически се изразява чрезъ формули, въ които взиматъ участие пространството и времето.

Тѣ сж, сжщо така, безкрайни въ метафизическа смисълъ на думата: *Quod nihil ultra se habet praeter se ipsum*. Възъ основа на този принципъ, времето ще бжде ограничено само чрезъ време, пространството, — чрезъ пространство. Обаче, пространството е ограничено почти винаги чрезъ времето, а времето е заобиколено огъ пространство. Тѣ сливатъ своитѣ граници и се губятъ въ една и сжща неизвестность.

Пространството бездруго съществува въ времето: но тамъ, дето има време, нѣма ли пространство? „Известна точка отъ пространството е виждана всѣкога презъ дадена епоха, а времето е долавлено въ известно мѣсто“, казва великиятъ математикъ Минковски; и той добавя: Пространството за себе си и времето за себе си се превръщатъ въ една сѣнка и само съюзътъ межу дветѣ запазва независимо съществувание.

„Основното мѣрило, твърди отъ своя страна астронома Едингтонъ, не е интервала между дветѣ точки

на пространството, свързани съ с моментитѣ на времето. Пространството безъ времето е така непълно, както повърхнината безъ дебелина“.

При липса на друго, по добро, обяснение, ние считаме времето, като движение на пространството, а пространството, като покой на времето. Въ действителность, времето е сжщо неподвижно, както и неговия събратъ. Ние го представяме като една рѣка, която тече непрекъснато, идваща незнайно отъ кжде, отиваща незнайно за кжде. Въ сжщность, тя не е мръднала; не тя тече, а ние.

* * *

Обхванати между пространството и времето, ние завършваме въ една космична безисходность. Когато математицитѣ ни влачатъ извънъ пространството, когато идватъ до критичната точка, кждето то не отговаря по вече на тѣхнитѣ изследвания, тѣ вмѣкватъ четвъртото промѣнчиво t , сир. времето, което установява равновесие въ тѣхнитѣ изчисления и имъ дава възможность да идатъ по-далечъ. Следъ това, тѣ признаватъ, че времето не е нищо друго освенъ пространство, което е промѣнило името. Достатъчно е пространството да вземе една различна форма или наименование, за да направи възможни операциитѣ, които, основани, както изглежда, върху двойната илюзия, засѣгатъ потвърдени отъ опита истини.

* * *

Най неутешителното е, че времето нѣма фиксирана и опредѣлена точка, съ която бихме могли да се свържемъ. Не се знае кжде е неговиятъ центъръ. Споредъ едни, най устатовената часть е бждещето, макаръ и да се казва, че то е най илюзорното; и наистина, онова, което никой не познава, какъ може да даде известна упора на нашиятъ духъ? За нѣкои, то е миналото. Вѣрно е, че миналото признава единъ образъ, какъвто нѣма нито бждещето, нито настоящето, но то не сжществува, то е само образъ на една действителность, което не сжществува вече и която не ще се възвърне

никога. За трети, то е само настоящето. Но този преходъ нѣма нито протежение, нито продължителностъ. Той ни отбѣгва изцѣло. Преди да помислимъ за това, настоящето е още бждеще; щомъ му отдадемъ нашето внимание, то става минало. То ни отбѣгва по-бърже, отколкото онова, което го предшества или пъкъ следва; и ние недоумѣемъ кжде да прикачимъ нашитѣ рѣце, които притискатъ празнотата.

Ако ние не можемъ да схванемъ и най-обикновеното настояще върху тая земя, какъ можемъ да се радваме на вѣчното настояще, за винаги неподвижно, което е единствената истина, основната загадка на всеобщата цѣлостна и безкрайна стабилностъ, на която се противопоставя другата загадка, не по-малка важна, за вѣчното движение и вѣчното бждеще?

Коя страна трѣбва да се вземе нежду тия два полюса на вѣчносттата, ако наистина вѣчносттата, която е безкрайна, има полюси?

XXXI

Въ тия потайности плува четвъртото измѣрение. То е едно по-достъпно, по човѣшко, по-податливо и, предимно, по-ново отъ неизразимото неизвестно. До каква степенъ съществува то въ действителностъ и до кога ще бжде защитимо?

Хинтонъ ни предлага следната алтернатива: Ако ние се намираме въ три измѣрения, тогазъ, когато въ действителностъ има четири, тс по отношение на тѣзи, които живѣятъ въ четиритѣ измѣрения, би трѣбвало да бждемъ същото, както линиитѣ и плоскоститѣ сж по отношение на насъ, сир. чисти абстракции. Въ тоя случай ние съществуваме единствено въ духътъ на същината, която ни схваща и нашитѣ опити не сж нищо друго освенъ тѣхнитѣ мисли; заключение къмъ което идватъ по различни пѣтища повечето отъ идеалистическитѣ философии и което, поради абсолютното наше неведение, е, също така, защитимо, както останалитѣ.

И въ отдѣла, озаглавенъ *Очевидноститѣ на четвъртото измѣрение*, той твърди, противно на онова, което ни каза на друго мѣсто, че никой феноменъ, об-

яснимъ чрезъ математиката, не ни доказва сществуването на четвъртото измѣрение. Отъ друга страна, „очевидноститѣ“, които той привежда, не сж непреодолими. Първата отъ тия очевидности, извлечена „отъ огъването“, отъ кждето произлиза симетрията на лѣвата и дѣсната, въ края на краищата е захвърлена отъ него като недостатъчна и важи само въ областъта на безкрайно малкото. Другитѣ очевидности, заети отъ еластично материалнитѣ кълба, които се развиватъ по различни оси или произлѣзли отъ електрически токове, оставатъ всецѣло тъмни, дори когато се уясняватъ отъ фигури, които не можемъ да възпроикаедемъ тукъ и които, впрочемъ, свършватъ съ главотрошения, подобни на *Tessaract'a*, който самиятъ Успенски, въпрѣки важността, която отдава на работитѣ на английскитѣ математици, е принуденъ да изостави, като твърде „персонални“.

Впрочемъ, Хинтонъ признава, че ние никога не можемъ да видимъ известна фигура отъ четири измѣрения съ нашитѣ тѣлесни очи, а само съ помощта на нашето вътрешно око, при условие, че притежаваме способността да носимъ духовно известенъ голѣмъ брой подробности. Този е приблизително езика на великитѣ мистици, и ние ще срещнемъ тази черта въ мнозина хипергеометри, отъ Платина, Рюисбрекъ, Жакобъ Бйоме, до св. Тереза, Ивана Кръстителя и много други, когато тѣ говорятъ за неизразимото.

Въ сщцность, тѣ търсятъ сщцата неизвестность, сщциятъ Богъ подъ друга форма и чрезъ други методи.

XXXII

„Би трѣбвало, говори Хинтонъ, да бждемъ сщцства съ четири измѣрения, иначе не бихме могли да имаме идеята за тия измѣрения“; но имаме ли, наистина, идеята за четвъртото измѣрение? Математикитѣ и хипергеометрицитѣ сж създали и, малко по малко, наложили необходимостта отъ тази идея. Истина е, както това отбелѣзахме по-горе, че математикитѣ и геометрията сме винаги ние, и ако тѣ ни налагатъ идеята за четвъртото измѣрение, невѣроятно е тази идея да

дойде отвънъ. Ние още нѣмаме научно познание за едно по-висше отъ насъ същество. Обаче, висшитѣ математики изглежда че носятъ наченки отъ доказателство за неговното съществуване; но, повтарямъ, тѣ могатъ да сторятъ това, защото това съществуване се намира изключително въ насъ. До този моментъ ние не можемъ да твърдимъ, че известна помощъ ни е дошла отъ друга нѣкоя сфера, нито пъкъ, че нѣкое мощно указание за да слѣзе къмъ насъ, е преминало, безднитѣ на задгробиеото. Този въпросъ ще бжде разгледанъ въ отдѣла: *Уединението на човѣка*.

XXXIII

Накрай, за да резюмира вѣроятнитѣ съмнѣния по въпроса за четвъртото измѣрение, въ забележителната си книга: *Space Time and Gravitation*, едно отъ най-добритѣ проучвания, които сж публикувани по тия въпроси, астронома Д. С. Едингтонъ, бележи, че каквато и да бжде важността и успѣха на теорията за свѣта съ четири измѣрения, понекога ние чуваме вътрешния гласъ, който шепне въ глѣбинитѣ на нашия духъ, че това четвърто измѣрение е само абсурдностъ. „Обаче този гласъ, добавя той, е преживѣлъ доста работи презъ тия времена. Каква абсурдностъ е да се каже, напримѣръ, че масивната маса, върху която пища тѣзи редове, е нанизъ отъ електрони, движущи се съ една фантастична бързина въ празни пространства, които, по отношение електроннитѣ размѣри, сж, сжщо така, необятни, както мждупланетнитѣ пространства на слънчевата система? Каква абсурдностъ да се твърди, че непретеглимия въздухъ се сили да смачка моето тѣло подъ тежестта на седемнадесетъ хиляди килограма! Каква абсурдностъ да се подържа, че Звездниятъ купъ, който наблюдавамъ чрезъ телескопа, дори въ този моментъ, е свѣтлиненъ лжчъ отъ преди 50,000 години? Нека не се изкушаваме отъ този гласъ; той е окончателно дискредитиранъ“.

Когато нѣкой, казва по-нагатъкъ той, ни пита, дали не трѣбва да считаме свѣта съ четири измѣрения като обикновена иллюстрация на математически способности,

нека не забравяме, че нашия събеседникъ има известна задна мисълъ. Той действително вѣрва въ свѣта съ три евклидовски измѣрения и мисли, че може да продължава да вѣрва безъ да бжде смушаванъ. Въ този случай, нашиятъ отговоръ е категориченъ. Реалния свѣтъ съ три измѣрения е просроченъ и трѣбва да бжде замѣстенъ отъ единъ свѣтъ съ не-евклидови свойства, чрезъ Пространството—Време, съ четири измѣрения. Свѣтътъ съ четири измѣрения е не само математическа иллюстрация; това е действителния свѣтъ на физиката, къмъ който човѣкъ, право или криво, е стигналъ чрезъ пътя, който физицитѣ винаги сж взимали, за да стигнатъ до реалността“.

XXXIV

Положението на метагеометрията може да се сравни съ това на метафизиката. Метафизиката търси бждещия животъ на аза, особено, бждещия животъ на смъртта, — защото ние не знаемъ още дали мъртвитѣ живѣтъ въ насъ или внѣ отъ насъ, — въ проявления, нѣкои отъ които, телепатията, напримѣръ, днесъ сж научно допустими и класирани; други, — като съобщение чрезъ невъплотенитѣ, които сж спорни. Въ сжщественитѣ си пунктове тя притежава начало на доказателства; но по всѣка вѣроятностъ още дълго време тя не ще придобие нѣщо повече по тия пунктове, защото ако тя добие известна сигурностъ, цѣлата физиономия на всемира би се измѣнила и ние ще престанемъ да бждемъ това, което сме.

* * *

Отъ своя страна, метагеометрията търси бждещия животъ на нашето пространство, естеството на пространството или на субективнитѣ и условни пространства, които ни заобикалятъ и които иматъ неопредѣлени отношения съ пространството, каквото е трѣбвало да създадемъ, или което се е създавало въ насъ, за да ни помогне да разберемъ или да добиемъ видъ, че разбираме нѣщо отъ феноменитѣ на всемира. Нейнитѣ смѣтки сж я тласнали въ друга посока, къмъ протежения, които

тя мисли за независими отъ човѣка и които отчасти произтичатъ отъ друга условностъ или друга илюзия. Тя носи, сжщо така, начало на доказателство по сжщественитѣ пунктове. Обаче, изглежда, че нейнитѣ тѣй сигурни, тѣй логични и тѣй неопровержими доказателства би трѣбвало да отговарятъ на нѣщо, което сжществува но което не може да се представи и, което, може би, не се намира въ пространството, кждето тя го поставя, но вѣроятно въ самия човѣкъ, който благодарение на нея, мисли да излѣзе отъ себе си и да се освободи отъ границитѣ на своето въображаемо азъ.

Тя ще ни заведе, може би, до физичното проявление на четвъртото измѣрение, както метафизиката, може да доведе до очевидността на безсмъртието или на задгробния животъ.

XXXV

Каквото и да мисли човѣкъ, това, което се вълнува въ границитѣ на нашето битие, е много по-пламенно и по-плодотворно въ сравнение онова, което се намира въ неговитѣ низини или точно по срѣдата; днесъ интересътъ и проучването на тия будни вълнения, не е денгубие. Въ всѣки случай може да се каже безъ всѣкакво съмнѣние, че хипергеометрията е единствената наука, която може да напипа и долови чувствително най сжщественитѣ мѣста отъ великата мистерия на този свѣтъ.

Въ края на краищата, въпрѣки неоспоримитѣ феномени, които се развиватъ въ незримото, човѣкъ се пита до каква степенъ интересува четвъртото измѣрение нашия практиченъ животъ. На този въпросъ не е даденъ още ясенъ отговоръ; по всѣка вѣроятностъ едва ли ще се даде въ близки дни, защото ако има отговоръ, една значителна частъ отъ загадката на вселената щѣше да се разреши и ние щѣхме да дишаме подъ други небеса.

XXXVI

До настѣпването на този день, ние се нуждаемъ отъ четвъртото измѣрение само за безкрайно малкото,

за свръхневидимото, където почти всичко го придобива; понякога, въ безкрайно голѣмото, много отъ нѣщата стоятъ необисними безъ неговата помощъ, която добива привременно формата на време; въ повечето електромагнетически феномени и почти въ всички ония, които засѣгатъ теорията на относителността, както казва Бергсонъ, който въ *Траене и едновременостъ* дава по тия въпроси точно, но сложно освѣтление, „понятието за четвъртото измѣрение се вмѣква, тъй да се каже, автоматически въ теорията на Относителността, физиката на относителността е принудена да го вмѣкне въ своитѣ изчисления. „Четвъртото измѣрение, добавя той, е внушено изцѣло отъ пространствеността на Времето“. Обаче, времето на математицитѣ е бездруго време, което се измѣрва, и, като тъй. пространствено Време.

Отъ своя страна, като резюмира положението отъ астрономическо гледище, професоръ Whitehead заявява въ своята книга *Concept of Nature*: „Неоспоримо е, че известни трудности по въпроса за съгласуването на деликатнитѣ наблюдения, като това за движението на земята презъ етера, Перихелия на Меркурий, положението на звездитѣ въ съседство съ слънцето, сж били разрешени благодарение само на новото схващане на „Пространство Време“. Сир., благодарение на четвъртото измѣрение.

Впрочемъ, твърде е вѣроятно, както често се случва въ напредничавия ходъ, щото нуждата отъ четвъртото измѣрение да се почувствува въ катадневния животъ или пъкъ да сжществува и работи въ латентно състояние. Не би било безполезно, ако се подготвимъ да го опознаемъ, за да не влѣзе то изведнѣжъ въ нашия животъ, като неканенъ гостенинъ, за когото не сме чули никога да се говори.

XXXVII

Въ деня, когато ще разберемъ, или когато ще се ползуваме съ четвъртото измѣрение, ние ще бъдемъ свръхчовѣци. За да си дадемъ приблизителна смѣтка за нашето преобразование, нека се опитаме да заемемъ мѣстото на едно животно, на единъ конъ или куче,

свикнало съ своитѣ две измѣрения, което, навлизайки малко по малко въ близкия намъ свѣтъ съ три измѣрения, ще стане постепенно човѣкъ. До тогава, то е виждало само повърхнини, защото и ние виждаме само тѣхъ: само че ние знаемъ, че задъ тия повърхнини има друго измѣрение.

Начиная отъ момента, когато известно освѣтление за понятието на твърдитѣ тѣла ще навлѣзе въ неговия животински мозъкъ, когато ще обиколи къщата или нѣкоя купа сѣно, когато ще обходи кривата на една ваза, тия предмети, за негова голѣма почуда, не ще да мръднатъ, не ще изглеждатъ, че обикалятъ около себе си. Всѣко тѣло, сир. онова, което съществува, което то вижда непрестанно въ движение, понеже му приписва всичкитѣ движения, които е вършило самото то, ще стане внезапно и съвсемъ неподвижно. Неговиятъ миръ ще бжде основно смѣненъ, непознаваемъ, застрашителенъ и, за известно време, необитаемъ; и смирената наследствена и експериментална логика, върху която е живѣло спокойно, внезапно ще се намѣри съ главата надолу и съ краката въ въздуха.

Забележете, че тази илюзия на животното, за което всѣка стѣпка се превръща въ движение, което то приписва на всичко заобиколяще го, ние ще изпитаме, или пъкъ сме я изпитали вече, но само следъ дадена скоростъ. Напр. когато пжтуваме съ бързия влакъ, пейзажа идва просто предъ насъ, селото бѣга следъ плетищата, които се въртятъ, като шеметни панделки и неговата камбанария, малко поотдалечена, го следва, като че ли е провлѣкло кракъ. Дългиятъ опитъ ни е научилъ инстинктивно да изправяме грѣшкитѣ на нашитѣ очи, за които не държимъ повече смѣтка и, както казва Ла Фонтенъ, „тѣ никога не ни подмамватъ, когато ни лъжатъ винаги“.

Обаче, изключителни обстоятелства могатъ понекога да подпалятъ атавистическата илюзия. Спомнямъ си, че въ началното време на автомобиля, преди тридесетъ години, ония, които бѣха изпитали първитѣ опиянения на дългитѣ пжтувания, сж виждали, сжщо така, движението на полята, дърветата, височинитѣ. За това

имамъ добродушни признания въ една отъ страницитѣ на *Двойна градина*, публикувана въ 1904 г., написана въ 1901 г., когато лирично азъ чувствувахъ пжтя, който се носѣше къмъ мене съ отмѣрено движение, който понѣкога подскачаше въ шеметенъ скокъ, докато дърветата, които го ограждаха, дотърчаваха, приближаваха зеленигѣ си главици, скупчваха се, сгъстяваха се, за да ми преградятъ пжтя“.

Това бѣха несъзнателни и начални емоции, които днешнитѣ поколения, родени въ автомобили, не ще изпитатъ никога. Тѣхъ изпитвахъ скромно чрезъ една малка кола отъ Дионъ, съ три коня и половина, съ четири винаги заети мѣста, която можеше да вземе тридесетъ к. лм. въ часъ, когато нѣкой благоприятенъ наклонъ ѝ идваше на помощъ.

XXXVIII

Твърде вѣроятно е да настѣпни убъркване въ нашигѣ привички, подобно на онова, което настѣпва въ животното когато, при подражаване на проблематичното четириногло животно, което ще стане господарь на понятието тѣла, ние ще придобиемъ това за свърхобема, за който имаме само смѣтна представа, когато ще преминемъ окончателно отъ математиката на крайнитѣ и постоянни числа, отъ евклидовата геометрия, отъ аристотелевата логика къмъ математикитѣ на безкрайнитѣ числа, къмъ свърхгеометрията и логиката на всемира, за който имаме само предчувствие.

Животното ще придобие ли нѣкога понятието за третото измѣрение и ние, ще схванемъ ли истината за четвъртото? Върху една планета, която има още хиляди, дори милиони години предъ себе си, едното е толкова възможно, колкото и другото.

XXXIX

Въ очакване, всичко това ни показва колко е трудно да излѣземъ за моментъ отъ самитѣ насъ, да си представимъ едно по-висше сщество, което да не е тѣй ограничено както насъ. Но колкото и слаба да се показва прозирната или, просто желанна, или блѣнувана

свѣтлина, нека приобчимъ духътъ къмъ нея, — това е най великото, най благородно усилие, което човѣкъ може да пожелае преди смъртта си.

* * *

Вкратце, най вѣроятната и най защитителна хипотеза е тая, която ни казва, че ако за по-низшитѣ отъ човѣка същества има едно или две измѣрения, тогазъ когато ние познаваме три, то можемъ да предположимъ, че за едно същество, по-висше отъ насъ, това, което е лесно допустимо, или за самитѣ насъ, когато ще бъдемъ достатъчно превъзможнати, ще има безъ друго повече отъ три измѣрения.

Нѣщо повече, както точката е включена въ линията, както линията е включена въ повърхнината и тѣлата съ две измѣрения, безъ да подозиратъ това, се намиратъ въ третото измѣрение, сжщо така, положението, въ което се намираме подъ натиска на безкрайното, четвъртото протежение, въ всѣко отношение се промѣква въ нашето съществуване. Аксиомата за тритѣ измѣрения не е достатъчна да обясни молекулярнитѣ или атомически феномени, тогазъ, когато при изчисленията четвъртата съставна ги следва или предвижда. Нека отбележимъ пжтемъ, че ние сме твърде наклонни да отхвърлимъ тия процеждания на безкрайно малкото, макаръ че по себе си тѣ сж, сжщо така, значителни, както процежданията на безкрайно голѣмото. Обаче, нашата мисълъ, която отива много по-далече, е несравнено по-ограничена въ безкрайно малкото, което е, като вдълбнатата частъ на безграничното, спрямо което безкрайно голѣмото ще бжде изпъкналата частъ. Нашето въображение се парализира веднага отъ незримото, което дори микроскопа не може да долови продължително и което, за насъ, се превръща въ хаосъ. Но точно тукъ математиката ни идва често на помощ и то чрезъ по убедителенъ начинъ, отколкото при безкрайно голѣмото.

Това, което е вѣрно за атомическитѣ или молекулярни и електромагнетически феномени, е, сжщо така, вѣрно и за феноменитѣ на живота, които сж движение

въ едно висше пространство, както и за известни близки тѣмъ химически феномени. Сжщото се касае и за нѣкои феномени относно безкрайно голѣмото въ сврѣхпространството. Сжщото важи и за много отъ състоянията на материята, които състояния ни сж разкрити чрезъ метафизиката. Сжщото засѣга и една частъ отъ нашия духовенъ, чувственъ и артистиченъ животъ, който минава безспирно отъ третото къмъ четвъртото измѣрение. Още отъ днесъ нашата сѣнка, която предшествува нашето реално сжществувание, спохожда това измѣрение, въпрѣки че ние едва подозираме това и не знаемъ въ каква степенъ взима участие тя подъ други имена, най-вече подъ името идеалъ въ нашитѣ мисли, нашитѣ страсти, нашата естетика, нашето подсъзнание, кждето толкова нѣща стоятъ необясними. Когато нашето тѣло ще може да следва сѣнката, която го предшествува, ние ще почнемъ действително да живѣемъ върху тази земя; твърде е вѣроятно щото този моментъ да е много поблизъкъ, отколкото се вѣрва.

Свѣтътъ на сънищата

Почти една трета отъ нашия животъ минава презъ областъ, кждето не тегнатъ върху ни тежкитѣ закони, съ които ни претрупва нашето три измѣримо пространство. Очевидно, ние не съзнаваме, че една нова насока въ безкрая ни е отворила портитѣ на единъ миръ, въ който не обитаваме презъ деня, и, кждето действваме, като че никога не сме били роби на пространството и времетраенето. Ние се намираме едновременно, безъ да ни очудва това, въ мѣста най-отдалечени едно отъ друго, материята става промѣнчива, проникваема, както въздуха, тежестъта не съществува повече, миналото и бъдещето се превръщатъ въ настояще и нашата всѣкидневна логика е основно смутена; не ще говоримъ за редъ аномални прояви, тъй като едва ли би ни стигнало мѣсто за това.

Изучването на ониричните феномени (явленията на съня), изглежда, че се намира още въ периода на хипотезитѣ и налучкванията. Д-ръ Вашидъ въ известната си книга: *Сънятъ и Сънищата* ни описва най-добре въпроса. Той резюмира и анализира творбитѣ на великитѣ ониролози, особено тия на Алфредъ Мори, Мурли Волдъ, Максъ Симонъ, Ф. Тисие, Гобло, Фройдъ, за които, както е известно, всѣки сънъ е предрещеното осъществяване на известно потушено желание, най-после и тия на Маркизъ Хервей отъ Сенъ Денисъ, които иматъ надмощие надъ всички.

Проучванията на Маркизъ Хервей сж сздали по-малко шумъ, отколкото тия на бащата на психоанализата, обаче тѣ сж по-строги и не носятъ случайни заключения. Той се стреми да възпита най-първо ониричната паметъ и следъ шесть месеченъ специаленъ трудъ успѣва да си спомня редовно, въ момента на пробуждането, сънищата

си презъ нощта. Следъ това, изхождайки отъ този принципъ, при който нито вниманието, нито волята сж отстранени презъ време на съня, той се стреми да направлява своитѣ сънища. Въ известно отношение, той успѣва, но съ цената на редъ усилия и дисциплина, които не сж за препоръчване на ония, които искатъ да следватъ неговия пжтъ.

Следъ разглеждането на тия научни и изобретателни проучвания трѣбва да признаемъ, че тайнствениятъ лжчъ на сънищата, който заема почти половината отъ нашия животъ, и до днесъ не ни е разкрилъ своитѣ сжществени тайни.

За моментъ искамъ да разгледамъ отношението на сънищата къмъ бждещето, гледище, които тия учени не сж дори и засѣгнали и, което е, може би, най интересното и, по всѣка вѣроятность, толкова защитимо, колкото и останалитѣ, които тѣ сж проучили.

* * *

Отъ известно време, една малка книга на английския писателъ, Ж. В. Дюнъ, *An Experiment with Time*, разглежда въпроса. Главната задача на книгата е да освѣтли понятието време, разгледано, като четвъртото измерение, понеже всѣко тѣло се простира, както въ времето, така и въ пространството. Този, предимно технически, абстрактенъ и, несъмнено, оспоримъ опитъ на обяснене, може да интересува само специалиститѣ. Трудно е да се проследи този родъ работа и онова, което можемъ да извлечемъ, изглежда, като че ли е по вече словесно, отколкото реално.

Ж. В. Дюнъ, за подкрепа на своята теза, си служи предимно съ онирични премониции. Тия, които сж се занимавали отчасти съ метафизиката, знаятъ какво значи премонитоарни сънища. За това говорихъ доста надълго въ *Неканениятъ гостъ*, кждетс тѣ сж предметъ на изследването, озаглавено : *Познание на бждещето*. Тия, малко или много, пророчески сънища, сж били известни още отъ началото на историята, безъ да бждатъ сериозно оспорвани. Ернестъ Бозано, въ книгата си *Премонитоарни феномени*, като се ползува отъ

трудоветъ на *Society for Psychical Research*, къмъ които прибавя и резултатитъ на личнитъ си проучвания, е събралъ около хиляда случая на предварително познаване, отъ които използвана сто и шестдесетъ.

Резервиранитъ сто и шестдесетъ случая сж били провѣрени най-строго. Споредъ естеството на феноменитъ, които съдържатъ, тѣ почиватъ изключително върху описанието на тия, които сж били актьори или любители на театъра, сир. върху човѣшки засвидетелствувания, които могатъ да бждатъ винаги подозрителни. Но въ такъвъ случай би трѣбвало да отречемъ сигурността и наукитъ, които се добиватъ въ лабораториитъ или отъ математическитъ операции, съ други думи, тритъ четвърти на онова, което знаемъ. Независимо отъ това, нѣколко случаи сж подкрепени чрезъ писани доказателства, особено случая, който съобщава женевскиятъ професооъ Флурнуа, въ своето забележително съчинение *Духове и Медиуми*. Датата отъ пощенскиятъ печатъ на едно писмо, пратено отъ Женева въ Казанъ, въ което приятелката на професоръ Флурнуа, г-ца Бюскарелъ разправя съ най-голѣми подробности единъ сънь, който съобщава за едно трагично събитие, изпълнило се седемъ дни по късно, изключва мисълта за случайно съвпадение.

Извънъ систематичното и детинско недовѣрие, следва да се допусне, че предсказващия сънь съществува, съществува въ винаги и е окончателно подреденъ между най-защитнитъ придобивки на метафизиката.

Преди да идемъ по-далечъ, ще припомнимъ двата принципа, върху които се съгласуватъ повечето ониролози: Първо, че винаги се сънува при спане. И наистина, невѣроятнo и невъзможно е мозъка да не работи, даже и при най-дълбокиятъ сънь. Той продължава да изпълнява своята жизнена функция, подобно на сърдцето, което тупти, дробоветъ, които пречистватъ кръвта, стомаха, който смила храната, черния дробъ и бѣбрецитъ, които отдѣлятъ непотрѣбнитъ части и токсини и пр. Накрай, за да се увѣри въ това, Маркизь Хервей се е пробудилъ 160 презъ първия си синъ презъ различни времена на живота си, особено презъ 34 после-

дователни нощи, и констатира винаги, че неговата мисъл е непрестанно насочена върху известенъ онирически образъ.

Ако мислимъ, че сме спали, безъ да сънуваме, това още не значи, че не сме сънували, но, че при пробуждане паметта ни се е разсѣла внезапно и всецѣло. Спомена по онова, което става презъ време на сънъ, както имахме доста случаи да констатираме това, е особенъ и повърхностенъ, като че ли той е мимолетенъ и несъзнателенъ и нѣма връзка съ източникитѣ на живота, и, като че липървиятъ дневенъ лжчъ разпрѣсва отведнѣжъ всичко. Азъ съмъ дори убеденъ, че ние никога не запомняме сънуването при дълбокъ сънъ. Ние долавяме само останкитѣ на онова, което се гуши всредъ дрезгавината на пробуждането.

Проче, би трѣбвало да се пазимъ отъ угодливостта на ониричната паметъ. Ако ние чувствуваме най-малкото предпочитание, дори ако неволно я пожелаемъ, то тя веднага се вестява и проглушава всичко, каквото сме пожелали смѣтно.

Въ всѣки случай, спомена за най-малкото сънища, макаръ напълно ясни и силни, които биха могли да се разкажатъ мислено при пробуждане, засѣга обѣдъ и привечеръ; той не оставя следа. Тия нѣща сж добре познати, за да не става нужда да настояваме на тѣхъ.

Вториятъ принципъ, възприетъ отъ специалиститѣ, гласи, че подобно на обикновенната и дневна паметъ, би могло да се култивира и развие ониричната паметъ. Това може да се постигне чрезъ други начини; но за сега най-простиятъ начинъ състои въ добродушното писменно отбелязване при всѣко пробуждане презъ нощта току що напустналиятъ ни сънъ. И въ кратко време, паметта свиква съ това необичайно изискване и човѣкъ успѣва да постои и подреди и най-сложнитѣ сънища; има нѣщо характерно, и човѣкъ би казалъ, че, лѣскани отъ честата, съ която ги удостояваме, сънищата ставатъ по редовни, не толкова несвързани, съ една дума, държатъ се като надгледвани деца. Констатирано е, че на видъ, тѣ се увеличаватъ, понеже необичайно, се губятъ много по-малко,

Споменаваме мимоходомъ, че споредъ статистиката на Сара Ведъ и Флорансъ Халамъ установено е, че отъ 100 сънுவания, 58 сж мжчителни, 26 действително приятни, а останалитѣ безразлични; т. е., както въ дневния животъ, нещастieto надвишава щастieto.

* * *

Каква полза има да запомняме или разказваме сж-нищата, ще кажете вие, когато днесъ не вѣрваме на предсказанията и съногаданието (ониромансията), което включва онироскопията, онирокритиката и тератоскопията, и която, на сжщото основание, както орнитомансията или изучаване летенето на птицитѣ и астрологията, е препратена въ гробницата на мъртвитѣ и забравени науки?

Истина, това би било денгубие, макаръ че въ онирокритиката и въ тератоскопията, които сж искусството за разясняване и тълкуване символитѣ и чудесата на нашитѣ сжнища, не всичко е осждително. Но има друго. Сжнищата произлизатъ отъ органъ, или съвокупностъ отъ органи, който, въ състояние на бдение се намира всецѣло подъ контрола на съзнанието или на разума, сир. подъ тази областъ на нашето азъ, която се е грижливо отдѣлила отъ останалия свѣтъ, съ който тя е запазила изключително дребни, нетрайни и строго контролирани отношения.

Този органъ, на който съзнанието въ съня е само единъ паразитенъ тиранически нарастъкъ, запазва отчасти своята независимостъ, не се поддава на главнитѣ принуждения на личността, блуждае на своя воля или на слуки въ безкрайното, и влиза въ връзки съ всичко, което му е забранено да приближи отъ страхъ да не слѣе съ него; и той губи особено понятието за дветѣ най-необходими илюзии, за подържане на нашия беденъ, личенъ животъ, илюзии които прикриватъ реалността на вездесщата вѣчностъ, вѣчното настояще, което ние наричаме пространство и време.

Обаче, току що започващи опити даватъ възможностъ да се установи, че освободениятъ отъ съня мозъкъ, презъ време на неговитѣ странствувания въ вѣч-

ното настояще, което е реалното време, среща толкова бждеще, колкото и минало. Той ги слива. Той не долавя по-вече въображаемата, но строга линия, която ги раздѣля отъ името на разума. Той не различава вече това, което сме направили отъ онова, което ще направимъ, това, което не е станало още, отъ онова, което се е струпало на главата ни, и се връща отново къмъ насъ, безъ да си дава нѣкаква смѣтка, изпълненъ съ предсказания и спомени. Намъ предстои да вземемъ всичко, каквото е събралъ, както пчелата събира прашеца отъ цвѣтята и да разберемъ предупрежденията, които той разкрива чрезъ съжаленията и мжченията на съвестъта.

Ето защо, подъ формитѣ, които е взималъ нѣкога и каквито продължава да взима още, древнитѣ народи, сж могли да откриятъ и да почитатъ сждбата на инстинктивната, тъмната, несвързаната, но винаги безгранична мждростъ, която днесъ наричаме подсъзнание; тѣ сж отдавали на онирическиятъ проявления сжщото значение, както и на звезднитѣ наблюдения. Както винаги, влагайки повече въображение отколкото наученъ методъ, тѣ сж преувеличавали, систематизирали слѣпишката и сж се лъгали съвсемъ детински; но, както и винаги, въ основата на тѣхнитѣ грѣшки се е криела, по всѣка вѣроятностъ, истината. Тази е истината, която би трѣбвало да се подири. Преди да бжде възприета, нужно е да се подложи на много грижливи проучвания.

Тѣ трѣбва да засѣгнатъ смиренитѣ всѣкидневни сѣнища. Знае се, че единъ силно предсказателенъ сѣнь, както тоя на рицаря Жиовани Фигероа, разказанъ отъ Боцано, който създава епоха въ метафизичнитѣ общества, е направилъ неимовѣрно голѣмовпечатление; обаче, сѣнищата отъ този родъ сж доста рѣдки и човѣкъ може винаги да се осъмни въ достовѣрността имъ. Вмѣсто да предизвикваме, да отбелѣзваме и анализираме грижливо дребнитѣ, пророкуващи случки на всеощни сѣнища, личниятъ ни опитъ не ще закѣснѣе да ни убеди, че бждещето се крие въ настоящето, че онова, което не сме извършили още, е извършено нѣкъде, че една бутилка, напр., както това ще видимъ по-късно, случайно разлѣ-

та, е падала вече на сжщото мѣсто много пжти; въобще, този е единствениятъ и най-спасителниятъ начинъ за придрбване известно убеждение и извлчание дадена полза.

* * »

Като примѣръ, ето единъ отъ опититѣ, отбелѣзани отъ Ж. В. Дюнъ. Единъ день той бива на ловъ въ една непозната мѣстность. Като не е знаялъ точно границитѣ на имението, случайно попада въ ниви, които не сж принадлежали на имението. На известно разстояние той чува виковетѣ на двама души, които го подгонватъ и пушатъ едно куче по него, което почва страшно да лае. Той почва да бѣга, вижда една врата на стѣната и успѣва да се спаси.

Вечеръта, той прелистя сънобележника си и намира подъ една страница следната бележка :

„Преследванъ отъ двама души и едно куче“,

Той е билъ сънувалъ този сънь два дни преди действителната случка, напълно го забравя и си спомня едва когато прочита писаното.

По настояването на Ж. В. Дюнъ, една отъ неговитѣ братовчедки, Мисъ В . . . , която твърди, че никога не е сънувала, се опитва да си спомни мисълта въ момента на пробуждането и да подири нейното начало. Срѣдството е било сполучливо и въ продължение на последующитѣ десетъ дни, Мисъ В . . . успѣва да си припомни единъ дневенъ сънь; ще цитирамъ характерното отъ него.

Следъ пристигането си въ единъ полски хотелъ, тя чува да се говори за една дама, заподозряна като германска шпионка (това е било къмъ края на войната). Не дълго следъ това, тя срѣща тази дама въ градината на хотела, която е била толкова голѣма, че напомнела на цѣлъ паркъ. Дамата е носела черна фуста, блуза съ черни и бѣли линии, коси сресани нанаядъ и завързани на кокъ, отгоре темето.

Два дена по-рано, Мисъ Б . . . е била пратила до своя братовчедъ една бележка, съ която описвала съня си, че е срещнала въ обществаната градина една гер-

манка, облечена съ черна фуста, блуза на черни и бѣли линии, и сресани нанаядъ коси, вързани на кокъ върху темето.

Умѣстно е да се добави, че Ж. В. Дюнъ и Мисъ В. . . по мое мнение, сж оповестили съвсемъ своеволно, че въпросното събитие е трѣбвало да се изпълни следъ два дни, иначе то би трѣбвало да се счита, като неслучило се.

* * *

Нека ми бжде позволено да цитирамъ, между другитѣ, три сънища, които ме навестиха въ близко време. Добавямъ, че тѣ не представляватъ особенъ интересъ, не говорятъ за особени работи, дори сж и малко смѣшни. Щомъ вашето внимание бжде поставено на шрекъ, вие сигурно ще помислите, че тѣ сж живописни и убедителни.

Сънувахъ, че една бутилка съ кислородена вода се намира на една триножна маса, въ жгъла на тоалетната стая. Едина кракъ бѣше върху бежовъ килимъ, другитѣ два, върху провансалскитѣ плочи. Едно не-срочно движение на моето колѣно, при преминаване за-качи малката масичка, повали бутилката, която се превърна, падна на плочитѣ и строши. Кислородната вода се разлѣ по килима и почна да пуши, като че се запали. Неподвиженъ и изуменъ, азъ наблюдавахъ какъ отива килима, безъ да предприема нѣщо за спасяването му.

Когато се събудихъ, отбелязахъ съня си съ три думи, безъ да отдавамъ известно значение на него и констатирахъ, че върху масичката нѣмаше никаква бутилка и, че едина ѝ кракъ бѣше не върху бежовъ, но червенъ килимъ.

Три дни по-късно, когато бѣхъ забравилъ всецѣло моя сънъ, азъ купихъ половинъ литъръ сѣрна киселина за нуждитѣ на акумулатора и я поставихъ на малката масичка, която катурнахъ нѣколко часа по късно при случайно минаване. Бутилката падна и се строши. Килимчето, което бѣ малко влажно, започна силно да пу-

ше и едва въ този моментъ си спомнихъ внезапно недавнения сънъ и неговото изпълнение.

За отбелѣзване сж две обстоятелствени грѣшки: бежовия килимъ, който се намиралъ въ съседната спална и който се замѣстя съ червеното килимче, и половината литъръ сѣрна киселина, която замѣстяткислородната вода. Последната грѣшка е доста характерна, защото кислородната вода, като се разлива по килима, не би предизвикала пушекъ или пара. Това е химическата действителностъ, която въ самия сънъ надвиза илюзията на съня.

Подобни грѣшки, или несъобразности, се случватъ често въ сънищата, които засѣгатъ бждещато; тѣ се срѣщатъ, сжщо така, и въ сънищата, които засѣгатъ миналото, което става често непознаваемо отъ фантастичнитѣ промѣни. Това е известно всѣкому; нѣма по-нелогично, по-безформено, по-безредно отъ сънищата или, по-скоро, отъ подсъзнанието или Неизвестниятъ Гостъ, който ги поражда и води по пжтища, дето съзнанието се среща рѣдко.

Друга нощъ сънувахъ, че частъ отъ стената на моята градина въ Ница се срути и затрупа начертаната бразда за игра съ топки, която бѣше край самата стена. Петъ дни по-късно, една вихрушка разрушава друга частъ отъ стената, перпендикулярна на тая, която падна въ съня ми, и затрупа алеята, която води къмъ решетката. Допущамъ, че това е случайно съвпадение и не отдавамъ на факта необикновено значение.

Презъ друга нощъ сънувахъ, че съмъ въ Белгия, и въ желанието си да скжся пжтя за Гандъ, азъ се намѣрихъ въ непознатъ градъ. Единъ младежъ, който стоеше предъ вратата на една църква, ми съобщи, че се намирамъ въ Брюжъ. Азъ поискахъ да влѣза въ църквата, но незная защо, той не ми позволи. Ние заговорихме и той ми съобщи, че е синъ на единъ мой приятель отъ детинство. Понеже не бѣхъ срещалъ приятеля си отъ двадесетъ години, азъ не познавахъ сина му. Следъ това, отъ църквата изкочи автомобилъ, на който се качи младия момъкъ. Автомобила се изправи, като кенгура, направи едно лудо завъртане подъ правъ

жгълъ и падна. Повечето пътници бѣха ранени между които и синътъ на моя приятель. Следъ това всичко изчезна необикновено странно.

Единъ месецъ по-късно азъ срещнахъ моя приятель отъ детинство. Следъ обикновения разговоръ, той ми събщи, че синъ му, когото познавахъ като дете, е станалъ жертва на автомобилна катастрофа; колата, която каралъ лично той, е паднала при единъ завой. Извънъ контузията и раната по главата, нему се счупва изцѣло дѣсната ржка. Той е билъ още на лѣкуване. За моментъ, азъ не свързахъ случката съ съня, който бѣхъ всецѣло забравилъ. Чакъ когато влѣзохъ въ кжщи, бѣхъ обладанъ отъ известенъ споменъ. Отворихъ сънобележника си и, следъ като писахъ на приятеля си, научихъ, че случката е станала два дни следъ моето сънуване.

Ще признаемъ, че фактитѣ на съня или подсъзнанието сж неочаквани и незнайни. Тѣ ми говорятъ 24 часа преди случката въ завоя на пжтя онова, което очаква младежа, който за мене не е сжществувалъ никога и ми даватъ картината на случката, като замѣнятъ почти всички обстоятелства. Азъ не се наемамъ да обясня загадъчното.

Впрочемъ, азъ не искамъ да го повтарямъ, тия малки анекдоти нѣматъ за цѣлъ да убеждаватъ когото и да било. Твърде е възможно да е имало просто съвпадения въ чиито сжществувания можемъ да се усъмнимъ. Вие ще повѣрвате само тогазъ, когато сънувате подобни сънища и следъ като си ги припомните, както азъ спомнихъ моитѣ, тогава ще се убедите, че тѣ сж правдоподобни и много по-рѣдки, отколкото може да се помисли.

* * *

Важното е да се дойде въ помощъ на ониричната паметъ. Вие ще констатирате, мисля азъ, че тя се развива доста лесно. Обаче, не очаквайте чудеса отъ тия необикновени, предшествующи белези, които избилствуватъ въ метафизическитѣ списания. Впрочемъ, не бихъ ви ги пожелалъ, защото тѣ, както великитѣ предсказания, никога не съобщаватъ нѣкое щастливо събитие.

Не трѣбва да забравяме, че въ нормалния животъ, не всѣки день се поражда известно сензационно или забележително събитие—и най-добриятъ пророкъ не може нищо да съобщи, когато нищо не ще се случи.

За да упражни своето дарование, той трѣбва да се намира въ сърдцето на единъ изключително буенъ животъ, иначе ще трѣбва да открие въ мистериитѣ на бждещето нѣкое куче, което лае, нѣкоя бутилка, която се катурва, или нѣкоя стена, която рухва. Това е толкова вѣроятнo, колкото повече приписваме на нашето подсъзнание, въ очакване на по-добри бжднини, тия странствувания въ неизвестното, и което се интересува само отъ дребнитѣ факти, които засѣгатъ неговиятъ ефемеренъ гостенинъ и което не се грижи за общитѣ идеи и дадени предсказания. Нека не отхвърляме тая способностъ на предварително познаване, понеже тя засѣга изключително дребни работи. Би могло да се каже, че колкото сж по-незначителни, толкова сж по-забележителни. Допуснатата тази способностъ, съвсемъ не е чудно, че тя може да долови и предскаже известна бждеща катастрофа. Но да се види въ бждещето бутилка, която пада, това изисква, или предполага, едно много по-необикновено предсжществуване на настоящето.

* * *

Не вѣрвайте, че вашитѣ сънища иматъ за целъ да ви съобщатъ нѣколко дни по-рано добринитѣ или злинитѣ, които ви очакватъ. Човѣкъ още не знае какво е тѣхното предназначение, но изглежда, че тѣ малко се грижатъ да ни съобщатъ онова, което научаватъ. Тѣ ни предупруждаватъ случайно и безъ да обръщатъ внимание за това. Ето защо въ повече отъ сто припомнени сънища, вие ще срещнете два или три относно бждещето. И ползата, която бихте извлѣкли отъ това, практически, свежда до нула понеже се знае, че е трудно, дори невъзможно, да се различи въ момента дали онова, което принадлежи на бждещето, не е взето въ мичалото. Ние констатираме, че предупреждението е било сериозно само следъ като то се е збдждало.

* * *

При все това, опитътъ е интересенъ. Практикуванъ въ продължение на известно време, той открива въ насъ една съвсемъ забравена областъ, която е винаги отъ полза. Той ни учи, сжщо така, чя ако бихме пожелали да всадимъ известни латентни способности, то почти всички щѣхме да бждемъ пророци и собствени предсказвачи. И ние още не знаемъ до кжде може да ни доведе въ това отношение опита. Той ни учи да бждемъ благосклонни къмъ най-чудовищнитѣ проблеми, каквито предлага незнайното на вселената : предсжществуването на бждещето, безъ да говоримъ за онова, което се при вързва къмъ него, особено неразрешимиятъ въпросъ на свободната воля. Не важи незначителността или баналността на факта, който разкрива това предсжществуване; загадката е, сжщо така, велика и неразрешима, защото изисква нѣкжде въ вѣчността животъ съвършенъ, цѣлостенъ и неизмѣримъ, това, което още не притежаваме. Бутилката, която виждамъ днесъ да пада въ моя сънь, тогазъ, когато въ действителность тя ще падне следъ три дни, разкрива една необикновена, необяснима и отъ сжщото естество мистерия, както тая, която съдържа предсказанието за падането на нѣкоя велика империя, която ще рухне едва следъ три столѣтия.

Уединението на човѣка

За да допълнимъ гореказаното въ една отъ последнитѣ глави на *Четвъртото измѣрение*, и да разгледаме същевременно бѣгло засѣгнатата хипотеза въ книгата *Животътъ на Термититѣ*, нека предположимъ, че въ нѣколко десетки вѣкове ние сме успѣли да хипертрофираме нашия мозъкъ, както бѣлитѣ мравки сж успѣли да хипертрофиратъ долнитѣ челюсти на своитѣ войници, корема и яйчниците на своитѣ царици. По този начинъ създаваме човѣкъ, хиляди пжти поинтелигентенъ отъ най-интелигентнитѣ между насъ. Благодарение съветитѣ на този хипертрофиранъ мозъкъ, ние сме можали да измѣнимъ структурата на нашето тѣло и да го направимъ по-практично къмъ изискванията на живота, тѣй както термититѣ сж въоръжили преднитѣ отряди на своитѣ войници съ шитинова броня; сто пжти по-лека а, сжщо така, здрава, както стоманата. Този *Ното Новус* е изцѣло използвалъ силитѣ на природата, на която ние сме още нещастни играчки. Той е открилъ нови сили, които умѣе да използвава и за които ние още нѣмаме представа.

Но, за да не се губимъ въ безкрая на въображениетѣ открития, нека допустнемъ, че той е властенъ да извършва всичко онова, което, за нѣкои между насъ изглежда още отъ сега почти необяснимо; той може свободно да освободи духътъ си отъ тленната обвивка, безъ всѣкаква опасностъ и безъ да повреди последната. и да се вмъкне отново въ нея, когато намѣри за добре, Светии, медиуми, не веднѣжъ сж вършили това. Достатъчно е било да се разкрие едно скрито дарование въ повечето хора, за да бжде всичко сигурно, готово и незабелязано. Неговиятъ невъплотимъ духъ, естествено, е свикналъ да се движи и направлява въ пространството,

а, може би, въ времето, да надмине, въ единъ мигъ границитѣ на всичкитѣ планетни системи, които познаваме, да блуждае незнайно въ безкрая, както ние се разхождаме по нашитѣ градини. Нека не забравяме, че Египтянитѣ отъ епохата на Фараснитѣ сж били убедени, че тѣхното *Ка* или тѣхното безсмъртно дихание, въ задгробния животъ, който напомнялъ земния, е притежавало тази способностъ, както и способността да взема всичкитѣ форми, дори тия на божествата.

Понятно е, че тази способностъ къмъ избѣгнуване ще бжде една отъ първитѣ завоевания на нашиятъ умъ, притежаващъ безгранична мощъ, или такова, каквото е добило Четвъртото измѣрение, тѣй като то ще бжде най-достъпното, най-мамливото и най-плодотворното. Така освободенъ, този човѣкъ ще посети първо най-близкитѣ планети: Меркурий, Венера, Марсъ или Юпитеръ. Ако самъ срещне живи твари — тѣла или духове, малко е вѣроятно да не ги забележи, освенъ ако не се касае до съвсемъ невидими сжщности, защото, естествено е, че единъ духъ чувствува други духове и нѣма причини да не разкрие материалнитѣ сжщества, колкото малки или голѣми да бждатъ тѣ. Прочемъ, известно е, че обитателитѣ на съседнитѣ планети не биха могли да отбѣгнатъ отъ неговитѣ дирения, както хората не биха могли да отбѣгнатъ отъ диренията на единъ Марсовъ или Юпитеровъ обитателъ, слѣзълъ на земята. Нека не забравяме, че той е хиляди пжти поинтелигентенъ, отколкото сме ние, и че неговия мозъкъ и чувства сж силно одухотворени.

Безразлично какви сж тѣзи сжщества, — материални или духовни, той ще се стреми да влѣзевъ връзка съ тѣхъ; малко е вѣроятно да не успѣе въ това, защото ако има работа само съ духове тѣ ще се съобщаватъ чрезъ психични вълни безъ помощъта на звуци или знаци, както известни, специално надарени, медиуми изцѣло обвити, като че съ гжстъ пластъ отъ материя, понѣкога долавятъ мислитѣ на нашето подсъзнание, безъ помощъта на чувствата. Отъ друга страна, ако той има работа съ материални сжщества, за да се прояви, би могаль да повика своето, оставено на земята,

тѣло и да му заеме субстанцията или необходимата привидност на субстанцията, за да стане чувственъ, както това вършатъ нашитѣ медиуми съ ектоплазма.

Горе или долу, той ще срещне духове или тѣла по-слабо или по-силно развити отъ нашитѣ. На по-слабо развититѣ той ще стане господарь. Ако ли пъкъ тѣ сж по-съвършени отъ него, той ще чуе тѣхнитѣ учения, ще научи онова, което знаятъ тѣ, и ще придобие тѣхната интелигентностъ; и бидейки хиляди пѣти по-интелигентенъ отъ насъ, ще има по-голѣмъ шансъ да бжде още по-интелигентенъ и да се развива безспирно отъ свѣтъ на свѣтъ; всѣки единъ отъ тия свѣтове ще му служатъ като лжчезаренъ пѣтъ, за да стигне още по-високо, до като схване последната дума на великата тайна, ако подобна тайна и подобно слово сжществуватъ действително въ вселената и ако не сж вѣчно несъобщаеми.

Да допуснемъ, че цивилизацията на една отъ тѣзи планети е не тѣй напреднала както нашата; че тамъ сжществуватъ религии, закони, обичаи много по-варварски, по-глупави, по-жестоки, отколкото тия на нашитѣ примитивни и изродени диваци, че тамъ върлуватъ болести и епидемии, каквито отъ дълго време сме успѣли да предотвратяваме и лѣкуваме. Първата грижа за нашиятъ, освободенъ отъ плътта си, братъ не ще ли бжде да посочи на своитѣ нещастни звездни съседи онова, което знае, и да излѣкува най-първо тѣхнитѣ тѣй страшни и непоносими злини?

При все това, би могло да се предположи, че цивилизацията върху другитѣ планети е много по-съвършена, отколкото тая на земята. Ако допуснемъ, че нѣкой духъ на една отъ тия гениални планети, слѣзълъ на земното кълбо, се интересува отчасти отъ нашитѣ научни издирвания, отъ нашата словохотлива и детинска философия, отъ литературата, отъ нашето детинско изкуство, отъ нашитѣ политически отрицания, отъ глупоститѣ на нашитѣ закони и нрави, то, все пакъ, сжествува зрелище, което безъ друго ще привлече неговото внимание; това е картината отъ неправдитѣ на природата, които сме още безсилни да поправимъ и които сж много по-многобройни и по-крестящи, откол-

кото нашитѣ. Той ще види навсѣкжде деца, жертва на отвратително и неоправдано страдание, съсипани духомъ жени и старци. Надминали отъ вѣкове насамъ онова, което нашата медицинска наука не е дори прозрѣла още, той познава най силнитѣ лѣкарства и може само съ една дума да премахне мъченията и да доведе до люлкитѣ и одъритѣ здравето и щастието къмъ животъ. Ако ние бѣхме на негово мѣсто, бихме ли се колебали единъ мигъ?

Нека се запитаме сериозно и да си отговоримъ дали нѣкой предвестникъ отъ другъ свѣтъ, въ изминалата вѣчностъ на момента, въ който се намираме, ни е подпомогналъ нѣкога? Човѣчеството, колкото и далече да отива неговата паметъ, дали е почувствувало извѣстно влияние, нѣкаква намѣса отъ другия животъ, не явна, не решителна, не неопровержима — ние не ще настояваме на това, — но само предполагаема? И това малко, което знаемъ, не е ли взето отъ нашитѣ собствени сили, отъ собственото ни нещастие? Ще разкриемъ ли следа отъ вдъхновение, което да не е човѣшко? И щомъ това е така, какво трѣбва да мислимъ? Нѣмаме ли основание да се страхуваме, че ние ще бждемъ винаги сами въ Вселената и, че никой другъ свѣтъ още не е билъ по-разуменъ, и по-добъръ отъ нашия? Тогава, ако наистина ние сме негово дѣло и неговъ вѣнецъ, ако нѣма какво да очакваме по-добро, понеже никога не е имало добро, какво представлява Вселената и Богъ, идеята, сждбата или случая, които сж го сътворили?

Игри на пространството и времето

Въ последната глава говорихме за четвъртото измерение, за страннитѣ отношения на пространството и времето. Ето примѣръ за тия отношения и тия необичайни проблеми, които тѣхното заплитане, смѣшение или сливане ги кара да бликатъ въ основата на безкрая.

Знаемъ, че светлината изминава 300,000 км. въ секунда и, че това е най-голѣмата скоростъ, познати въ вселената. Свѣтлината на известни звезди, нека вземемъ тая на звездата *S* отъ *Златнарната риба*, видимо съзвездие, действителниятъ блѣсъкъ на която е 500,000 пѣти по-силенъ отъ тоя на нашето слънце, употребява 100 год. до като стигне до насъ. Хиляди, даже милиони други звезди сж безкрайно отдалечени, лжчитѣ на които излѣзли, може би, преди зараждането на земята, не сж достигнали още до насъ.

Но нека не се губимъ въ тия необятности, кждето въображението изпада въ лудостъ и се парализира. Нека вземемъ друга звезда, напримѣръ *Мира*, която не е толкова обикновена, понеже е най-голѣмата, каквато човѣкъ е открилъ до сега; обаче, тя е най-близката до земното кълбо. *Мира* отъ съзвездието *Китъ*, наречена „Вълшебница“, понеже е подложена на чудновати промѣни въ 333 дни и прехвърля своя блѣсъкъ отъ втора на девета величина.

Обсерваторията Монтъ Вилсонъ е установила, че нейния диаметръ има приблизително 2 милиона км. до като диаметъра на нашето слънце достига едва единъ милионъ и петстотинъ хиляди км., въпреки че неговия обемъ е приблизително 1,310,000 по-голѣмъ отъ тоя на земята.

Свѣтлиненъ лжчъ, изхождащъ отъ *Мира*, достига до насъ едва следъ 72 години.

* * *

Върху тая гигантска звезда, кждето цивилизацията, може би, е много по-напреднала отколкото у насъ, нека предположимъ, че астронома притежава телескопъ или нѣкакъвъ по съвършенъ и мощенъ уредъ, който ще различи ясно всичко каквото става върху нашата планета и ще му даде възможность да срещне въ пространството една величава забележителна гледка; нека предположимъ, че той е отправилъ върху Парижъ преди 2 години обектива на своя голѣмъ телескопъ. Той ще види развитиѣ се събития въ този градъ презъ 1853 г. сир. въ тѣхнитѣ най блѣскави подробности, голѣмитѣ празденства, които сж чествували свадбата на Наполеонъ III съ Евгения де Монтижо де Гюзманъ.

* * *

Картината, на която той присѣтствува, като че въ 1853 г. изправенъ на прозореца край площада Конкордия, е преминала въ свѣтилнитѣ вълни презъ безграничния етеренъ океанъ преди 72 години. Ето, по-вече отъ 14 петгодишнини, откакто тия кортежи не сжществува въ вече върху земята и всички ония, които сж взели участие, почиватъ изъ гробищата, които заобикалятъ Парижъ. При все това, въ очитѣ на астронома, който съзерцава този неподвиженъ и подземенъ, погребанъ въ миналото животъ, последниятъ се представя живо въ настоящето; това настояще за астронома на Мира е онова, което той вижда сега.

Тълпитѣ, които дифилиратъ предъ неговитѣ очи и които играятъ по улицитѣ, не сж излѣзли отъ тѣхнитѣ гробници, тѣ не сж още загинали. Тия хора, които сж мъртви върху земята, продължаватъ да живѣятъ въ пространството или пространственото време; и тѣхното сжществуване, сир. тѣхното настояще, се удължава безкрайно. въ едно протечение, на което никога не ще достигнатъ границитѣ; така че онова, което не сжществува по отношение на времето, сжществува въ пространството, което, както видѣхме, е другиятъ видъ на времето.

* * *

Ако допустнемъ това, което е таърде правдоподобно, че астронома отъ звездата Мира познава скоростта на свѣтлината, която скоростъ изглежда една и сжща за цѣлата вселена, той ще си даде смѣтка, че вижда илюзарното настояще, закжснѣлото настояще. Нима настоящето на земята е единственото реално и космично? „Реалното време, казва Бергсонъ, е изживѣно време или време, което би могло да бжде изживѣно“. Да, изживѣно, но отъ кого, и всѣки нѣма ли сжщитѣ права? Не се ли касае, по-скоро, въ пространството за едно относително и локално настояще, което тукъ нѣма значение и взима надмощие надъ другитѣ, защото човѣкъ се занимава съ събития, които се извършватъ или сж се извършили върху нашето кълбо? Но тогава кжде остава реалното време, абсолютното време? Освенъ ако нѣма реално, абсолютно време, защото, изобщо, време не сжществува. Всичко това, като условность, може да бжде онищожено отъ другата условность.

* * *

Да предположимъ, че отъ звезда на звезда сж поставени телескопи, които образуватъ наблюдателни страници отъ 72 години до свършека на вѣковетѣ. Ако сжществува скоростъ, по-голѣма отъ свѣтлината, астронома на Мира може да предскаже на астронома на отдалечената на 144 свѣтлинни години звезда, онова, което той ще види въ 72 год. върху земята, макаръ че това бждеще, което известява той, ще бжде за него вече минало отъ петнадесетъ и петгодишнини; и това ще става отъ звезда на звезда, въ продължение на милиони години, които не ще иматъ край; защото не сжществуватъ причини, щото образа на живота, може би, самиятъ животъ, да бжде затритъ нѣкога въ пространството и времето. Преди малко се питахме, кжде е реалното време; не бихме ли могли да се запитаме, кжде е реалния животъ?

* * *

Знайно е, че този междузвезденъ животъ сжществува, независимо отъ това, дали има или нѣма свидетели. Но

какво става съ нашитѣ идеи за настоящето, миналото, бждещето? Въ тази многобройност на времена, които сж чиста условност, бждещитѣ събития не се ли криятъ въ настоящето, подобно на миналитѣ събития? Тѣ не биха се чувствували въ стеснено положение, тѣй като настоящето е вѣчно, сир. безкрайно, както въ пространството, така и въ времето.

Въ всѣки случай, ние можемъ да си представимъ времето само по отношение на насъ; и това е най-добро доказателство, че то не сжществува за себе, че е винаги относително спрямо оня, който има понятие за него; то нѣма нито минало, нито бждеще, но всжде и всегда вѣчно настояще. Въ сжщностъ, не събитията се приближаватъ или отдалечаватъ, това сме ние, които минаваме предъ тѣхъ; не случката идва къмъ насъ, тя е неподвижна, тя никога не се е движила, нито е прикована къмъ днешния день, които нѣма нито начало нито край; това сме ние, които отиваме къмъ нея.

По този начинъ, ние хвърляме бѣгълъ погледъ върху единъ миръ съ четири измѣрения, въ който *преди, следъ, сега* сж съпоставени едно на друго, струпани, като фотографически пластове, и съжителствуватъ на вѣчни времена.

Богъ

По поводъ животътъ на пространството, въ основата на което се очертава необятната сѣнка на загадката на Всемира, който е едновременно сѣнката на Певелителя на свѣтоветъ, недавна ме запитаха: кой е Бога на вашето четвърто измѣрение? Какво става съ него въ свръхпространството, и какво знаете за него?

Кой може да отговори на тия въпроси? Ако има четири или хиляда измѣрения, тѣ ще бждатъ винаги преизпълнени съ Бога. Колкото до въпроса какво знае за него, азъ се обръщамъ къмъ великитѣ религии, къмъ великитѣ философии, които не знаятъ нищо по това. Следъ като сж казали, че той е духътъ на Вселената, небитието, което е сжвършено същество, Абсолютно на Абсолютното, който заема изцѣло времето и пространството или, по-скоро, който е безкрайното пространство и време, единственитѣ форми на безкрайното, които сж достъпни за нашиятъ погледъ или нашето въображение, следъ като сж оповестили, че той е началната и всеобща енергия, която има за субстанция етера, следъ като сж заявили, че той е безпричинната причина на всички причини, тройната мрачевина въ съзерцанието, дето всѣко познание се превръща въ неведение, въ края на тия колебливи и безполезни опити, както и хиляди други, които не сж по плодовити, всички тѣ идатъ да признаятъ, че той е незнайното начало на всичко. Обаче, ние нищо не знаемъ, дори онова, което мислимъ, че познаваме. И, въ очакване на нѣщо по-добро, това е единственото доказателство за съществуването на Бога понеже неизвестното е единственото нѣщо, което живѣе вънъ отъ всѣкакво съмнѣние, понеже не можемъ да кажемъ, че сме познавали каквото и да е.

Самата католическа религия, най-убедителната отъ всички, когато човѣкъ засѣга основно нейната мисль,

е, сжщо така, агностична, както другитѣ. Св. Денисъ Ареопагиста, който е началото на цѣлия християнския мистицизъмъ, говори за Бога съ отрицателни думи: „Причината на всички нѣща не е нито душа, нито умъ; тя нѣма въображение, мнение, тя не е умъ, нито разумъ, тя не е нито казана, нито помислена. Тя не е нито най-малко число, нито редъ, величина, най-малка величина, равенство, неравенство, еднородность или разнородность. Тя не се движи, нито почива... Тя не е нито сжщественость, нито вѣчность, нито време. Даже тя е лишена отъ разумно съприкосновение. Тя не е нито наука, нито истина. Не е, сжщо така, нито царственность, нито мждрость, нито единица, нито единство, нито божественость, нито доброта, нито пѣкъ такъвъ духъ, какъвто познаваме“.

Споредъ Скотъ Ериженъ, великия теологъ на IX вѣкъ, който възпроизвежда учението на Ареопагита, Богъ е сжществото безъ прилогъ извънъ всички категории, сир. хаосъ, сир. непонятната сжщина на вселената. Тази отрицателна теология никога не е осждена отъ църквата и се среща дори въ Босюе, най-убедителния теологъ, най-строгия и най-ортодоксалния, какъвто е имало. „Гледището на вѣрата, ни казва той, изглежда да свежда до разбирателство, че човѣкъ не вижда нищо. И когато се казва, че душата вижда Бога чрезъ вѣрата, това значи, че тя не го вижда“. Думи, които непосредствено засѣгатъ презъ петдесеттѣ вѣка, великитѣ учения на Индия, най-вече славата на *Sama-Veda*, цитирана по-доле.

* * *

Проче, той е безкраенъ, невъзстановимъ, вѣчна незнайность, незнайность на незнайността, En-Sof'a или хаосъ на хаоса, въпросътъ „кой?“ или въпросителниятъ знакъ въ мрачинитѣ и безкрая, Zohar, „Cela“ на Ведитѣ, „Тайнствения между тайнствениитѣ“. За да не го скриватъ въ мълчанието, единствения храмъ, който може да му се посвети, казватъ, че той е Духа, Разума на Вселена. Понеже Разума на Вселената е безкраенъ, той е недостжпенъ за насъ. Ние го прозираме само

чрезъ една малка частъ отъ онова, което наричаме Природа, което е картината на живота върху нашата малка земя. Но и върху този незначителенъ театъръ. този разумъ, който изглежда по нѣкога родственикъ на нашия разумъ, ни смущава всѣки мигъ. Той върши чудеса, които надминаватъ онова, които нашиятъ гений може да породи или измисли; обаче, отъ друга страна, ние долавяме грѣшки, непредвидливости, несржчности, а особено неправди, които не можемъ да обяснимъ. Ние не ще можемъ да обяснимъ, сжщо така, че този разумъ, който би трѣбвало да има известна цель, не е достигналъ още вѣчността, която предшествова момента, въ който сме поставени ние; това ще каже, че той не ще го постигне никога, като знаемъ, че дветѣ вѣчности — тая, която ни предшествова и тая, която ни следва, сж еднакви или, по-скоро, сж една.

* * *

Азъ се прекланямъ, азъ замълчамъ предъ него. Колкото по-вече отивамъ напредъ, толкова по-вече той отдалечава своитѣ граници. Колкото по-вече размилямъ, толкова по-малко го познавамъ. Колкото по-вече го гледамъ, толкова по-малко го виждамъ, и толкова по-малко го виждамъ, колкото по-вече съмъ сигуренъ, че той сжествува; това значи, че хаоса е навсѣкжде, а кой може да схване, че хаоса сжествува?

Щастливъ съмъ, че нищо не мога да разбера. Ако въ живота бихъ могаль да узная или да схвана какво е Богъ, предпочелъ бихъ никога да не бжде; защото вселената ще бжде неизразима абсурдностъ. Както това е казалъ преди хиляди години *Sama-Veda*: „Да го опознаешъ, значи да не го знаешъ изцѣло. Той се счита за непонятностъ отъ тия, които го познаватъ най-добре, а като съвършено познатъ отъ тия, които съвсемъ не го познаватъ“.

Библиотека ЗНАМЕНИТИ КНИГИ презъ втората си годишнина ще даде следнитѣ 10 книги:

1. ПОЛОВАТА ТРЕВОГА отъ Д-ръ Пиеръ Ваше	40 лева
2. ЖИВОТЪТЪ ВЪ ПРОСТРАНСТВОТО отъ М. Метерлинкъ	20 "
3. МЕСИЯ отъ Д. С. Мережковски часть I и II	60 "
4. ТАЛМУДСКИ ЛЕГЕНДИ	30 "
5. МИСЪЛЪТА, КОЯТО ЛЪКУВА отъ Д-ръ Пиеръ Ваше	40 "
6. ЛЮБОВЪ, ОБЩЕСТВО И КУЛТУРА отъ Д-ръ Н. Е. Ишлондский	60 "
ЗАГАТКИТЪ НА ТВОРЕНИЕТО	
отъ абатъ Т. Морьо	
7. ОТЪ КЖДЕ ИДЕМЪ НИЕ? Илюстрации	60 "
8. КОИ СМЕ?	60 "
9. КЖДЕ СМЕ?	60 "
10. КЖДЕ ОТИВАМЕ?	60 "

Годишенъ абонаментъ 220 лева вмѣсто 500.

Внесени до 15 декемврий. Излъзлитѣ книги: Половата тревога, Животътъ на Пространството и Месия се изпращатъ веднага до абонатитѣ

Издатель: Д-ръ Ж. Мариновъ, Ц. Асень 9.]

Цена 20 лева